

“ONI” SU IH HTELI, A “ON” NIJE: O KONTEKSTU, ORGANIZACIJI I SPROVOĐENJU PRINUDNE MOBILIZACIJE IZBEGLICA U SRBIJI 1995. GODINE

Borislav Radović

Centar za obuku gardista Srpske dobrovoljačke garde se nalazi u Erdutu. Velika kasarna sa prostranim poligonima je renovirana i pretvorena u savremeni objekat koji se može porediti i sa najboljim svetskim centrima ove vrste...Sve vrvi kao u košnici od šest ujutru, kada počinje radni dan. Jutarnja gimnastika, doručak i smotra. Truba svira srpsku himnu i počinje novi dan. Čeka ih naporna obuka...Nedelja je dan određen za odmor. Odlazi se u Crkvu na liturgiju, tu su tereni za razne sportove, izlazak iz kasarne...ali sve po zaslugi, jer za nepoštovanje pravila ove stoičke škole čojstva može se dobiti i stara srpska mera: dvadeset pet po turu ispred celog stroja.¹

Ovo nije tekst promotivnog flajera za neki pomalo neobičan fitness-centar, već lažno-idiličan opis dekora jedne od najmračnijih epizoda novije srpske istorije. U toj su se “stoičkoj školi čojstva”, naime, desili mnogi “nečojstveni” postupci i delanja koji i danas predstavljaju istinsku noćnu moru za one koji su im bili podvrgnuti.

¹ “Kako je nastala Srpska dobrovoljačka garda: **Ponovo u stroju**”, *Srpsko jedinstvo*, broj 10, jun 1995, str. 13.

KONTEKST

*Osnovni uzrok bede u Srbiji je ogromna količina novca kojim građani raspolazu.*²

Događaji o kojima ćemo govoriti odigrali su se u leto 1995. godine. Bila je to četvrta godina rata u kome Srbija, zvanično, “nije bila”. Tokom tih godina, zemlja se angažovala u tri ratne avanture (od koje su dve još trajale u leto 1995), i spektakularno osiromašila usled prestanka normalnih ekonomskih aktivnosti,³ verovatno ogromnih ratnih troškova,⁴ ratom nametnutog gubitka najvećeg dela bivšeg jugoslovenskog i kompletnog inostranog tržišta, usled izuzetno obuhvatnih i delotvornih međunarodnih trgovačkih, finansijskih, transportnih, diplomatskih, obrazovnih, kulturnih, tehničkih i sportskih sankcija, uvedenih 30. maja 1992,⁵ i dodatno pooštrenih 17. aprila 1993.⁶ Na demografskom planu, zemlja je, do 31. decembra 1994, videla dolazak 219.182 *registrovanih* izbeglica iz ratom

² Dr Borisav Jović, potpredsednik SPS, govor u Topoli, 3. septembar 1993, citiran u: “Svaštalice”, *Republika*, www.republika.co.yu

³ Društveni proizvod SRJ je od 49.8111 milijardi dinara (dinara iz 1994. godine), koliko je iznosio 1989. godine, 1995. godine pao na 22.017 milijardi dinara, što predstavlja pad od 55,79%. U istom periodu, narodni dohodak je opao od 38.644 milijardi na 17.944 milijardi, što predstavlja pad od 53,56%. *Statistički godišnjak Jugoslavije 1999*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1999, str. 124.

⁴ Istraživača koji bi po ovom pitanju želeo da dođe do neke precizne sume očekuje prilična frustracija. Mladan Dinkić piše da je “prema procenama pojedinih vojnih eksperata, u periodu 1992-94, na celom prostoru bivše SFRJ iz inostranstva uvezeno oružja u vrednosti oko ‘svega’ 1,5 milijardi USD. Ukoliko se ovo raspodeli na odgovarajući broj interesanata za uvoz ovakve vrste robe, proizlazi da SRJ po osnovu uvoza naoružanja i nije imala prevelike rashode” (*Ekonomija destrukcije*, Stubovi kulture, Beograd, 2000, str. 141). Autor, nažalost, ne kaže koliki je bio trošak SRJ. S druge strane, ako znamo da je JNA u proleće 1991. u Istočnoj Nemačkoj, Poljskoj i Rusiji kupila 30.000 tona naoružanja (“Ilegalna trgovina oružjem: **Podmazivanje rata**, *Vreme*, 8. decembar 2005, str 45-6), koje sigurno nije plaćeno s nekoliko sanduka votke, ako Ozren Žunec – istina, bez navođenja izvora - veli da je “Srbija 1993. godine na pomoć ‘Krajinama’ potrošila 1,27 milijardi USD” (“Rat u Hrvatskoj 1991-1995”, www.ffzg.hr), možemo se zapitati: koliko je *zaista* Srbija potrošila na ratove u Bosni i Hrvatskoj? Ako dosad nisu saopšteni nikakvi zvanični podaci (što ne začuđuje, s obzirom na tužbu za agresiju koju je protiv SCG uložila BiH pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu), neobično je da sličnu analizu nisu sproveli nezavisni istraživači ili nevladine organizacije. Tako, građani Srbije (za razliku od onih u Hrvatskoj) još uvek ne znaju koliko su njihovu državu koštali ratovi u Hrvatskoj i Bosni.

⁵ UN Security Council, *Resolution 757 (1992)*, www.un.org

⁶ UN Security Council, *Resolution 820 (1993)*, www.un.org. Pooštavanje se sastojalo u zamrzavanju fondova koje su jugoslovenska vlada ili jugoslovenska preduzeća imala u inostranstvu. Takođe se naređivala i zaplena brodova, transportera tereta, železničkih kompozicija i aviona u vlasništvu ili pod kontrolom pojedinaca, preduzeća ili vlasti iz Jugoslavije (uz mogućnost naplate ležarine!), ili, još gore, njihovo trajno gubljenje u korist plenidbene države ukoliko bi se utvrdilo da isti krše embargo.

zahvaćenih područja bivše Jugoslavije⁷, i odlazak barem polovine od 200.000 najdinamičnijih (po pravilu mlađih i obrazovanijih) pojedinaca koji su tokom devedesetih trajno otišli u inostranstvo.⁸ Na unutrašnje-političkom planu, pak, režim Slobodana Miloševića je uspešno slomio tri velike pobune urbanog stanovništva,⁹ i uspostavio potpunu kontrolu nad svim bitnim polugama vlasti (tokovi novca, uticajni mediji, veliki privredni sistemi, vojska, policija, carina, diplomatija), krojeći srbijanske izborne okruge po svojoj volji i redovno pobeđujući finansijski slabu, medijski marginalizovanu, poluamatersku, razjedinjenu i delimično potkupljivu opoziciju, koja se pokazala tragično nejedinstvena u pitanjima rata i mira i načinima rešavanja srpskog nacionalnog pitanja.

U leto 1995. moglo je izgledati da je režim svemoćan i neranjiv, ali je Srbija bila umorna od rata.

Pre svega, ona je u te sukobe ušla podeljene duše. Nije, naime, postojao nikakav nacionalni konsenzus u pogledu opravdanosti *oružanog* rešenja srpskog nacionalnog pitanja (političkog statusa Srba van Srbije), a pogotovo nije postojao univerzalni pristanak na *način* na koji se taj oružani pristup materijalizovao na terenu, i o tome možda najbolje svedoče stope dezertiranja i neodazivanja na vojni poziv koje nikad ranije, u brojnim ratovima koje je Srbija vodila nakon svoje političke emancipacije od Otomanske imperije, nisu dostigle takav nivo. Stoga, Backović et al. s pravom govore o “mobilizacijskoj krizi” u jesen 1991, kada su “zvanični podaci o odzivu na delimičnu mobilizaciju rezervista došli na 50% u Srbiji i 15% u Beogradu (nezvanični, prikupljeni od lokalnih izvora informacija, još su upečatljiviji)”.¹⁰ Pored toga što su mišljenja o nužnosti rata bila podeljena, tokom godina “osvajanja ponosa”¹¹ i “gorenja naroda”¹² život običnog građanina se u uslovima sve češćih nestašica, uz sve manju i neredovnijiu platu (isplaćivanu isprva u celini, a potom u nekoliko delova), postepeno pretvarao u telesno iscrpljujuću borbu za puko preživljavanje. Najfascinantniju etapu te trke predstavlja od režima generisana hiperinflacija, koja je svoj vrhunac dostigla u jesen i zimu 1993. godine: “Januarski rast cena iznosi fantastičnih 313.563.558%.

⁷ “Izbeglice prema prethodnom prebivalištu i vremenu dolaska”, *Popis izbeglica i drugih ratom ugroženih lica u Saveznoj republici Jugoslaviji*, UNHCR, Komesarijat za izbeglice Republike Srbije i Komitet za raseljena lica Republike Crne Gore, Beograd, 1996, str. 34.

⁸ Broj stanovnika Centralne Srbije i Vojvodine u inostranstvu je prema popisu iz 1991. godine iznosio 196.649 («Stanovništvo u zemlji i u inostranstvu prema starosti i polu», *Popis 1991*, CD, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1997), dok je 2002. godine (“Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2002. – Prvi rezultati popisa po opštinama i naseljima Republike Srbije”, str. 99, www.webrzs.statserb.sr.gov.yu), taj broj bio 395.943, što predstavlja razliku od tačno 200.000 duša.

⁹ 9. mart 1991, Vidovdanski pokret u leto 1992. i demonstracije od 1. juna 1993.

¹⁰ Ofelija Backović, Miloš Vasić i Aleksandar Vasović, “Ko to rado ide u vojnike: Mobilizacijska kriza –pregled medijskog izveštavanja”, *Republika*, br. 198, www.republika.co.yu

¹¹ Milan Mladenović (EKV), “Zajedno”, *Neko nas posmatra* (1993).

¹² Rambo Amadeus, “Turbo folk”, *Oprem dobro* (2005).

Cene se u proseku povećavaju 62% dnevno, 2% na sat, 0,029% u minutu”.¹³ Decembra 1993, prosečan srbijanski stanovnik (čija su deca sanjala da se na svaki mogući način domognu inostranstva, i koji je od nevolje postao sitan švercer, dvostruki ili trostruki radnik na crno, poljoprivrednik ili pirat), zarađivao je 13.775.000.000 dinara, ili 25,90 DEM,¹⁴ što je pokrivalo samo 11% potrošačke korpe (skupa 65 osnovnih namirnica neophodnih za normalnu ishranu četvoročlane porodice).¹⁵ Jedno jaje je koštalo 205.650.000 dinara, a kilogram krompira 613.020.000,¹⁶ što znači da se prosečna plata u tom očajničkom trenutku, alternativno, mogla potrošiti na “poslednju večeru” od 66,98 jaja ili 22,47 kg krompira!

Uopšte, loš život (hronični četvorogodišnji stres; pogoršana zdravstvena zaštita;¹⁷ opštom nemaštinom i sankcijama izazvana nestašica lekova i medicinskih materijala; oskudnija i manje kvalitetna ishrana¹⁸) počeo je da uzima svoj danak: ukupni mortalitet (u uslovima nultog ili negativnog priraštaja stanovništva¹⁹) za

¹³ Mladen Dinkić, *Ekonomija destrukcije*, Stubovi kulture, Beograd, 2000, str. 42.

¹⁴ Mr Ljubomir Kedžić, *Hiperinflacija i statistika*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1997, str. 50.

¹⁵ Nikola Dragaš i Miodrag Nikolić, *Potrošačka korpa 1987-2000*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 2001, str. 23.

¹⁶ G17, *Bela knjiga Miloševićeve vladavine*, str. 51, www.g17plus.org.yu

¹⁷ Statistički podaci pokazuju da se u prvoj polovini devedestih za zdravstvenu zaštitu izdvajao manje-više isti procenat nacionalnog dohotka kao i pre početka rata (7,4% u 1990; 6,9% u 1991; 6,7% u 1992; 9,9% u 1994; 10,4 u 1995, u: “Učešće tekućih rashoda vanprivrednih delatnosti u narodnom dohotku”, *Statistički godišnjak Jugoslavije 1998*, Savez zavod za statistiku, Beograd, str. 157). Međutim, ne smemo da zaboravimo da je, kao što smo to već videli, narodni dohodak u prvoj polovini devedesetih opao za više od polovine, što znači da su i izdvajanja za zdravstvo opala u istoj razmeri.

¹⁸ Pogledamo li podatke o prosečnoj godišnjoj potrošnji raznih prehrambenih artikala po glavi stanovnika SR Jugoslavije 1990. i 1993. godine, videćemo da je potrošnja agruma pala sa 7,1 na 3,3 kg, svežeg povrća sa 102,5 na 88,5 kg, raznih vrsta mesa sa 64,4 na 46,5kg, svežeg mleka sa 99,1 l na 89,6 l, svih vrsta sira sa 12 na 8,7 kg, jaja sa 166 na 136 komada i šećera sa 42,6 na 34,2 kg. (“Potrošnja prehrambenih proizvoda po stanovniku”, *Statistički godišnjak Jugoslavije 1997*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1997, str. 140). Ovo je, zapravo, bio još uvek zapanjujuće visok nivo potrošnje, koji se, pre svega, objašnjava činjenicom da je u Srbiji, 1991. godine bilo 39,9 % domaćinstava koja se posedovala poljoprivredno gazdinstvo («Domaćinstva prema posedovanju poljoprivrednog gazdinstva i broju članova i porodice prema tipu», *Popis 1991*, CD, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1998). Što se potrošnje nepoljoprivrednog stanovništva tiče, ona se prevashodno objašnjava trošenjem ranije akumuliranih prehrambenih i monetarnih rezervi, prihodima generisanim u neformalnom sektoru ekonomije («siva» ili «crna» ekonomija), oslanjanjem na agrarno zaleđe (članove porodične mreže angažovane u proizvodnji hrane), novcem poslatim iz inostranstva, kao i naturalnim davanjima koje je dobijao deo zaposlenih u društvenim preduzećima i ustanovama. Možemo, naravno, samo da zamislimo položaj onih grupa nepoljoprivrednog stanovništva koje nisu raspolagale ovakvim vanrednim resursima.

¹⁹ “Stope prirodnog priraštaja u Srbiji od 1981-91. godine su, uz izvesne oscilacije, u izraženom padu, čime se nastavlja dugoročni trend pada prirodnog priraštaja. Ipak, 1991. godine prirodni priraštaj bio je na najnižoj tački od 1950. i iznosio svega 4,6 na 1.000 stanovnika. Ovako niska stopa u Srbiji rezultat je veoma niske stope u Centralnoj Srbiji (0,8), negativne stope u Vojvodini (-1,8) i visoke stope na Kosovu i Metohiji (22.2)», Marina Blagojević, “Demografska slika Srbije 90-tih: dihotomija

samo tri godine (1990-1993) povećao se za više od 10%.²⁰ Valja napomenuti da se ni u jednom drugom periodu u Srbiji nakon Drugog svetskog rata nije desio tako brz i snažan skok mortaliteta.²¹ Najneveseliji aspekt te “nepodnošljive težine življenja” u prvoj polovini devedesetih jeste činjenica da su se tokom perioda 1991-1995, u odnosu na period 1986-1990, samoubistva u SRJ povećala za više od 11%.²²

U jednom istraživanju koje je na 1.400 domaćinstava u Beogradu i dvanaest gradova u provinciji, od marta do juna 1994, sprovedla sociolog Anđelka Milić,²³ dobijeni su sledeći rezultati:

Tabela 1. *Direktan uticaj obližnjeg rata na porodicu*

	Beograd	Provincija
Nastanila se ili promenila mesto boravka zbog rata	1,5%	2,7%
Prihvatila izbeglice	15,9%	7,2%
Pomaže rođacima ili izbeglicama u ratnim područjima	21,8%	14,5%
Bila direktno izložena ratnim sukobima	24,5%	19,4%
Ima nekog ko je bio ranjen	5,0%	4,0%
Pribavila oružje	15,4%	22,1%

i stagnacija”, u: Silvano Bolčić (ed.), *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedestih*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2002, str. 33.

²⁰ Ukupni broj umrlih u Centralnoj Srbiji 1990. godine je iznosio 60.287, dok je 1993. godine taj broj dostigao 67.131, što predstavlja povećanje od 10,19% (Mr. Ljubica Gaćeša i Mr Jasna Milanković, *Nivo i tendencije mortaliteta prema starosti i polu u SR Jugoslaviji 1950-1998*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 2000, str. 112).

²¹ Pored toga, mortalitet je i nakon završetka rata (1995) ostao visok sve do kraja devedesetih (po svojoj prilici kao trajna otpлата duga ratu, osiromašenju i dezintegraciji struktura normalnog života). Valja primetiti da je Centralnoj Srbiji ranije trebalo 40 godina da bi broj umrlih porastao za 11, 48% (od 53.361 iz 1950. godine, do 60.287 iz 1990. godine, uz povremene periode opadanja mortaliteta), ali samo 8 godina da bi taj broj tokom devedesetih porastao za izuzetnih 14,03% (od već navedene brojke za 1990. godinu do 70.125 iz 1998. godine - uz manji pad mortaliteta 1994. godine, koju pamtim kao godinu slamanja hiperinflacije i izvesnog predaha). Najzad, tendencija porasta mortaliteta tokom devedesetih postaje još dramatičnija ako znamo da se tendencija nataliteta u tom periodu značajno razlikovala od tendencije u predratnom periodu (koja ni sama nije bila sjajna).

²² Prosečni godišnji broj samoubistava u periodu 1986-90. iznosio je 1.446, a u periodu 1991-95. godine 1.637 (*Statistički godišnjak Jugoslavije 1993*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, str. 64; *Statistički godišnjak Jugoslavije 2001*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, str. 75). Inače, i opšti mortalitet i samoubistva, daleko su više pogodili velike gradove nego ostatak zemlje, ali na ovom mestu ne možemo da dublje ulazimo u analizu tog fenomena.

²³ “Social disintegration and families under stress: Serbia 1991-1995”, *Sociologija*, vol XXXXVII, No. 4, Beograd, oktobar-decembar 1995, str. 464.

Telo i duša Srbije bili su umorni od rata, koji je u leto 1995. godine bio daleko od svog kraja.

U stvari, to je za Srbe bila najgora godina od početka ratova. Na početku rata u Hrvatskoj (jesen 1991) i rata u Bosni (proleće 1992), Srbi su imali ogromnu početnu prednost, pre svega zato što je najveći deo naoružanja bivše JNA ostao u srpskim rukama,²⁴ kao i zbog toga što protivničke strane nisu imale već uspostavljene vojske, već su morale da ih formiraju "u hodu". Zbog toga su Srbi već na samom početku ovih konflikata stekli ogromnu prednost na terenu: u BiH je Vojska Republike Srpske već krajem prve ratne godine uspostavila kontrolu nad 72% teritorije te republike,²⁵ dok je u Hrvatskoj uglavnom ostvaren strateški cilj zauzimanjem većine oblasti s najgušćom koncentracijom srpskog stanovništva - što je za Hrvatsku, u vreme sklapanja Sarajevskog primirja (2 januara 1992), značilo gubitak od oko 17.000 km², ili 30% teritorije.²⁶

Ali vreme nije radilo za Srbe. Evo kako je, prema jednoj od najautoritativnijih institucija za posmatranje vojnih snaga u svetu, izgledao odnos snaga tokom ratova u Bosni i Hrvatskoj:

²⁴ "Naša vojska je među rijetkim u istoriji koja je oslobodilački rat počela sa veoma solidnom materijalnom bazom, posebno u vidu borbene tehnike, municije i rezervi hrane", izveštaj Ratka Mladića iz decembra 1992, citiran u: *Predmet Milošević (IT-02-54) - Drugi izveštaj veštaka Mortena Torkildsena*, www.un.org/icty/

²⁵ "Mi vojnički držimo 72 procenta, naši ljudi su katastarski vlasnici 56 odsto teritorije« - Ratko Mladić, citiran u: «Pregolema je srpska tuga u očima», intervju sa generalom Momčilom Perišićem, *Profil*, br. 32, www.profil.co.yu

²⁶ Ozren Žunec, "Rat u Hrvatskoj 1991-1995", www.ffzg.hr

Tabela 2: Odnos vojnih snaga na ratnim područjima bivše Jugoslavije (1992-1995)²⁷

Godina	Ratna oblast	Strane u sukobu	Ljudi pod oružjem	Tenkovi	Oklopni transporteri	Artiljerija	Mino-bacaci	VBR	Helikopteri	Avioni
1992	BH	1. Muslimani	30.000-50.000							
		2. Hrvati	50.000							
		3. Srbi	67.000	oko 300	oko 180	oko 480				
		1 + 2	80.000-100.000							
	CRO	Hrvati	105.000 ²⁸	oko 200	oko 200	oko 150 ²⁹				
	Srbi	NISU DATI PODACI								
1993	BH	1. Muslimani	60.000	oko 20	oko 30	“nešto” ³⁰				
		2. Hrvati	oko 50.000 ³¹	oko 50		oko 500				
		3. Srbi	do 80.000	oko 330	400	800		37	38	
		1 + 2	oko 110.000	oko 70	oko 30	preko 500				
	CRO	Hrvati	103.300 ³²	200	? ³³	? ³⁴	? ³⁵	? ³⁶	20 ³⁷	
	Srbi	40.000-50.000	oko 200	oko 100	oko 500					
1994	BH	1. Muslimani	oko 110.000	oko 40	oko 30	“nešto” ³⁸	300	preko 40		
		2. Hrvati	oko 50.000	oko 75		oko 200		6		
		3. Srbi	do 80.000	oko	400	800	120	76	30	40 ³⁹

²⁷ Tabela konstruisana na osnovu godišnjaka *The Military Balance*, Institute for Strategic Studies, London (izdanja za 1992/3, 1993/4, 1994/5. i 1995/6).

²⁸ Pored toga, još i 100.000 rezervista, 40.000 policajaca i 10.000 pripadnika HOS-a.

²⁹ Pored toga, još i PVO topovi i pešadijske rakete ZV.

³⁰ Uključujući i “nekoliko” minobacača od 120 i 203mm i PVO topove od 20 i 30 mm.

³¹ (HVO, HV i HOS).

³² Pored toga, još 180.000 rezervista, 10.000 domobrana i 40.000 policajaca.

³³ Nespecificovan broj.

³⁴ Nespecificovan broj (uključujući oruđa od 85, 100, 105, 122, 130, 152 i 203 mm).

³⁵ Nespecificovan broj (uključujući oruđa od 82 i 120 mm).

³⁶ Nespecificovan broj (uključujući oruđa od 122 i 128 mm).

³⁷ Zajedno aviona i helikoptera.

³⁸ Uključujući “nekoliko 130 i 203 mm”, PVO topove od 20 i 30 mm i više od 100 vođenih antitenkovskih oruđa.

³⁹ Svih vrsta.

POSLEDICE PRINUDNE MOBILIZACIJE IZBEGLICA 1995. GODINE

Godina	Ratna oblast	Strane u sukobu	Ljudi pod oružjem	Tenkovi	Oklopni transporteri	Artiljerija	Mino-bacaci	VBR	Heli-kopteri	Avioni
				330			mm			
		I + 2	oko 160.000	oko 115	oko 30	preko 200	300	preko 40	6	
	CRO	Hrvati	105.000 ⁴⁰	178	91 ⁴¹	oko 900	660	preko 7	18	20
		Srbi	40.000-50.000	oko 240	preko 100	oko 500	? ⁴²	14	6	12
1995	BH	1. Muslimani	92.000	oko 31	oko 35	oko 100	200	2	5	3
		2. Hrvati	oko 50.000	oko 100	oko 80	oko 200	oko 300	oko 30		
		3. Srbi	do 75.000	oko 370	295	700	oko 900	76	12	20
		I + 2	oko 142.000	oko 131	oko 115	oko 300	oko 500	oko 32	5	3
	CRO	Hrvati	105.000 ⁴³	181	preko 273	949	761	preko 22	25	28
		Srbi	40.000-50.000	oko 250	preko 100	oko 200		14	16	17

Tabela jasno pokazuje dve osnovne činjenice:

1. *Relativni nedostatak ljudstva kao hronična slabost srpske strane.* U Hrvatskoj su Srbi, sve vreme trajanja rata, bili dvaput brojčano slabiji od regularnog sastava Hrvatske vojske, koja je, u slučaju potrebe, u svakom trenutku mogla da naraste na 200.000 ljudi (4 hrvatska na 1 srpskog vojnika), uključivanjem dopunskih rezervi i mobilizacijom 40.000 stalno naoružanih policajaca i 10.000 domobrana. U Bosni je, pak, po Srbe relativno povoljan odnos iz 1992. godine (1 srpski vojnik na 1,19-1,49 muslimanska i hrvatska vojnika) već 1994. godine bio promenjen na odnos 1 srpski na 2 hrvatska i muslimanska vojnika.

2. *Materijalno jačanje muslimanske i, posebno, hrvatske strane tokom vremena.* Ovo materijalno jačanje bilo je, pre svega, omogućeno ogromnim izdvajanjima zaraćenih strana (pre svega hrvatske) za naoružanje,⁴⁴ velikim novčanim donacijama emigrantskih zajednica (posebno hrvatske) ili prijateljskih

⁴⁰ Isto kao u fusnoti 32.

⁴¹ Nespecificovan broj modela BTR-40/50.

⁴² Nespecificovan broj.

⁴³ Isto kao u fusnoti 32.

⁴⁴ Ozren Žunec veli da su direktni troškovi rata u Hrvatskoj iznosili 7 milijardi US \$ («Rat u Hrvatskoj 1991-1995»), www.ffzg.hr

zemalja⁴⁵ kao i činjenicom da je istočna Evropa, nakon raspuštanja Varšavskog pakta, bila preplavljena viškom relativno jeftinog naoružanja, koje se vrlo lako moglo nabaviti čak i u neposrednom susedstvu bivše Jugoslavije.⁴⁶

Valja reći da se naoružavanje Hrvatske i Bosne odvijalo uz manje-više diskretnu asistenciju zapadnih zemalja - pre svega SAD - koje su nalazile načina da zaobiđu embargo na izvoz oružja u bivšu SFRJ koji su same inicirale.⁴⁷ Najčešće se ta asistencija sastojala u pružanju profesionalne vojne obuke (recimo, od strane penzionisanih oficira⁴⁸ ili pripadnika specijalnih jedinica⁴⁹), logističke podrške (otvaranjem i obezbeđivanjem kanala doturanja naoružanja – kao što je, na primer, otvaranje aerodroma Dubrave kod Tuzle,⁵⁰ ili popravljjanje aerodroma u Visokom⁵¹), pružanjem informacija o brojnosti, rasporedu i materijalnom i moralnom stanju srpskih snaga,⁵² a ponekad i suptilnije, prećutnom saglasnošću s kršenjem embarga od strane pojedinih zaraćenih strana.⁵³

Moramo da naglasimo i to da muslimanska i hrvatska strana u ovde razmatranom periodu nisu samo vojno ojačale već su sklopile i političku koaliciju, 18. marta 1994. godine u Vašingtonu, potpisivanjem sporazuma o stvaranju bošnjačko-hrvatske federacije. U vojnom pogledu, ovaj sporazum je konkretizovan 16. maja 1994. stvaranjem Zajedničkog generalštaba Armije Federacije BiH (to jest, Armije BiH i HVO-a).⁵⁴

Na terenu, promene su počele relativno skromno, leta 1994, muslimanskim osvajanjem Nikšićke visoravni kod Sarajeva, zauzimanjem nekih položaja na

⁴⁵ U bosanskom slučaju je, još 1993, jedan izveštaj CIA utvrdio da bosanskoj vladi oružje i novac preko Turske stižu iz Saudijske Arabije, Malezije, Bruneija i Pakistana. Što se tiče najvećeg donatora, Irana, «CIA procjenjuje da je između maja 1994. i decembra 1996. godine ubačeno oko 14 hiljada tona oružja vrijednosti od 100 do 200 miliona dolara», “Oružje iransko – šutnja američka”, *Dani*, 8. oktobar 1999, www.bhdani.com

⁴⁶ Miloš Vasić, “Ilegalna trgovina oružjem: **Evropsko bure baruta**”, *Vreme*, 15. decembar 2005, str. 39-46.

⁴⁷ “Takav jedan embargo imale su zemlje bivše Jugoslavije od 1991. do 1996, prvo Embargo Evropske zajednice i SAD, septembra 1991, a zatim i embargo UN-a od juna 1992”. “Ilegalna trgovina oružjem: **podmazivanje rata**”, *Vreme*, 8. decembar 2005, str. 40.

⁴⁸ “Septembar 1994. godine. U prostorijama hrvatske ambasade u Washingtonu američka tvrtka MPRI, uz saglasnost State Departmenta, potpisuje s Hrvatskom ugovor o programu za obuku vojske Republike Hrvatske”, “Oružje iransko – šutnja američka”, *Dani*, 8. oktobar 1999, www.bhdani.com

⁴⁹ Vladimir Jovanović, «Vojne novine u Bosni: **Američki obruč**», *AIM*, 29 april 1995, www.aimpress.ch

⁵⁰ Miloš Vasić, «Ilegalna trgovina oružjem: **Zakon spojenih sudova**», *Vreme*, 29. decembar 2005, str. 51.

⁵¹ Tjeri Šarluje, “Bosanski bluz i američki sevdah”, *Duga*, 13-19. maj 1995, str. 34.

⁵² Veljko B. Kadrijević i mr Branislav Đorđević, “Kako odbraniti Krajinu”, *Duga*, 27. maj-9. jun 1995, str. 32; “Rat u Bosni i Hercegovini», *Hrvati Bosne i Hercegovine*, [www. http://www.hercegbosna.org](http://www.hercegbosna.org)

⁵³ “Oružje iransko – šutnja američka”, *Dani*, 8. oktobar 1999, www.bhdani.com

⁵⁴ “Chronology 1985-1995”, *Bosnian Institute*, www.bosnia.org.uk

Ozrenu i južno od Brčkog,⁵⁵ kao i ofanzivama na planinama Majevidi i Vlašiću. Mada relativno male, bitke za ove dve planine su bile vrlo važne, jer se na Majevičkom brdu Stolice nalazio komunikacioni toranj koji je obezbeđivao civilne i vojne linije između Beograda, Pala i Knina, dok je Vlašić bio bitan jer je kontrolisao dolinu Lašve, Travnik, i komunikacionu liniju Zenica-Travnik-Jajce⁵⁶. Iako su Srbi već u septembru 1994. povratili zauzete pozicije, ove akcije su pokazale jednog ojačanog protivnika, koji je polako počinjao da preuzima inicijativu i bira mesto i vreme napada.

Tog istog leta 1994. godine mnogo su se krupnije stvari zbivale u Zapadnoj Bosni, tačnije na Bihaćkom ratištu. Tamo je, naime, 21. avgusta Peti korpus Armije BiH porazio snage lojalne Fikretu Abdiću i slomio njegovu, od Srba podržavanu, Automnu pokrajinu Zapadna Bosna. Tom prilikom je zauzeta Velika Kladuša, a praktično sve stanovništvo (prema raznim izvorima od 20 do 60 hiljada) sklonilo se u RSK.⁵⁷ Ohrabren ovim uspehom, Peti korpus pokreće iz Bihaća silovitu ofanzivu (23- 28. oktobar), zauzima najveći deo Grabeškog platoa, nadomak tog grada, i time, na severu, stiže do Krupe, a na jugu, do sredine puta između Petrovca i Bihaća.⁵⁸ Na ovo dolazi do zajedničkog odgovora Srpske vojske Krajine i Vojske Republike Srpske, najveće koordinisane akcije ove dve vojske uopšte, ali dvomesečna srpska inicijativa ne dovodi do povratka izgubljene teritorije.⁵⁹ Da nevolja bude veća, u akciju se uključuju i Hrvatska Vojska i HVO, koje počinju ofanzivu na Livanjskom polju, i napreduju prema severu, to jest prema Grahovu, s namerom da se spoje s Petim korpusom u Bihaću i tako neutrališu srpski pritisak oko tog grada.⁶⁰ Tada se dešava prvi ozbiljniji znak budućih nevolja za Srbe i prva prekretnica u bosanskom ratu: zauzimanje Kupresa od strane Armije BiH i HVO-a, 3. novembra 1994. Bila je to najveća pobeda nad Srbima u dotadašnjem toku rata i zauzimanje prvog većeg grada do tada. Osvajanjem ovog mesta se, ujedno, za Srbe sasvim neugodno, otvorila mogućnost prodora na Jajce, Glamoč i Bosansko Grahovo.

⁵⁵ Dragan Janjić, «Vojna situacija u Bosni: Srbi ponovo imaju inicijativu», *AIM*, 8. septembar 1994, www.aimpress.ch

⁵⁶ Milos Vasic, «Bosnian Thunder: War in the Midst of Truce», *Vreme News Digest Agency*, March 27. 1995, www.scc.rutgers.edu

⁵⁷ »Yugoslav crisis and the world – 1994“, *Balkan repository project*, www.balkan-archive.org.yu; Chronology 1985-1995“, *Bosnian Institute*, www.bosnia.org.uk

⁵⁸ Dragan Janjić, »Ofanziva u zapadnoj Bosni: Poljuljana vojna moć bosanskih Srba«, *AIM*, 4. novembar 1994, Beograd, www.aimpress.ch

⁵⁹ Stipe Sikavica, «The Battle of Bihac», *Vreme News Digest Agency*, January 16, 1995, www.scc.rutgers.edu

⁶⁰ Dragan Janjić, «Obnavljanje borbi u Bosni», *AIM*, 21, mart 1995, www.aimpress.ch

Nevolje su se nastavile i tokom 1995. Tako je, 23. marta, Armija BiH započela veliku ofanzivu oko Tuzle,⁶¹ a 28. marta uspešno privela kraju sedmodnevnu bitku za famozni, strateški važan Vlašić.⁶² Na hrvatskom frontu, pak, Hrvatska vojska je u junu završila zauzimanje Dinare, što ju je stavilo u strateški superiornu poziciju u odnosu na Knin, koji se tako našao pritisnut sa severne strane.⁶³

Ali, mesec dana pre toga desio se najozbiljniji nagoveštaj budućeg sloma srpske vojske u Hrvatskoj: operacija “Bljesak”, ofanziva HV, koja je za samo 4 dana (1-4. maja) dovela do gubitka Zapadne Slavonije (oblasti s gradovima Jasenovac, Okučani, Lipik i Pakrac), i izгона oko 15.000 ljudi.⁶⁴

Iako nije došlo do fatalnog gubitka teritorije (zapadnoslavonska oblast je imala 662 km² površine), psihološki efekat hrvatske pobede bio je ogroman, pre svega zbog divljačkog (i vojno potpuno nepotrebnog) otvaranja vatre i ubijanja civila u zbegu,⁶⁵ a potom i stoga što se verovalo da hrvatska vojska nije sposobna za ofanzivne akcije te veličine, već samo za nastavak tzv. strategije “mišjih ugriza” - otkidanja relativno malih delova teritorije pod srpskom kontrolom (kao, na primer, brana Peruča i predeo oko Masleničkog mosta,⁶⁶ Miljevački plato,⁶⁷ ili Medački džep⁶⁸). Stoga Beograd odmah nakon «Bljeska» imenuje novog zapovednika upravo uzdrmane Srpske vojske Krajine: Mile Mrkšić, general Vojske Jugoslavije, napušta Beograd i odlazi u Krajinu da sprovede neophodne promene u SVK, radi podizanja njene borbene gotovosti, zaustavljanja hrvatskog napredovanja i vraćanja izgubljene teritorije.⁶⁹

⁶¹ «Key events in Bosnia in 1994 and 1995, with annotations of CSCE/OSCE mission & Federation ombudsmen activity», www.curriculumunits.com

⁶² Chronology 1985-1995”, *Bosnian Institute*, www.bosnia.org.uk

⁶³ Veljko B. Kadjević i mr Branislav Đorđević, “Kako odbraniti Krajinu”, *Duga*, 27. maj-9. jun 1995, str. 32.

⁶⁴ *ibid.*

⁶⁵ “Mirna reintegracija područja, svedočenja preživelih: **Durđevdanska kolona smrti**”, *Duga*, 13-19 maj, str. 12-15.

⁶⁶ 22. januara 1993.

⁶⁷ 21. juna 1992.

⁶⁸ 9. septembra 1993.

⁶⁹ “Završavanje rata», *NIN*, 20. januar 2000, www.nin.co.yu

MOBILIZACIJA

*Kao ponosan Srbin, više bih voleo da su svi oni junački poginuli i da ih se sećamo kao junaka koji su odbranili teritorije.*⁷⁰

Nešto više od mesec dana posle ofanzive “Bljesak”, u nedelju 11. juna 1995, na noć, u Srbiji počinje akcija prinudne mobilizacije krajiških izbeglica. Dva dana kasnije, 13 juna, *Naša Borba* piše da “Vojna policija Republike Srpske Krajine od nedelje uveče vrši mobilizaciju i po Beogradu. Kako nam je juče izjavilo više ljudi poreklom iz Republike Srpske Krajine, u nedelju uveče na njihova vrata zakucali su momci sa amblemima ‘Vojne policije Krajine’ na rukavu... Takođe, tvrdi se da se ovo ‘prikupljanje’ vojnika vrši veoma čudnim redosledom i bez jasnih kriterijuma. Tako su policajci RSK preksinoć tražili i Krajišnike sa jugoslovenskim državljanstvom, zatim studente, pa i one sa izbegličkim statusom (većina naših sagovornika su akademski građani bez izbegličkog statusa). Iz dobro obaveštenih krugova u Beogradu, saznali smo da je beogradska mobilizacija Krajišnika naređena od strane generala Mileta Mrkšića, komandanta Srpske vojske Krajine, i to sve u sklopu nove reorganizacije vojske na čijem je čelu od prošlog meseca”.⁷¹

Ubrzo se saznalo da mobilise i srbijanski MUP, bilo u civilu, bilo u uniformi.⁷² Mobilisu se, “Krajišnici sa izbegličkim statusom, zatim sa prijavom boravka, pa i jugoslovenski državljani sa krajinskih prostora”,⁷³ “rođeni Beograđani i Šumadinci, koji su jedno vreme radili u Bosni ili Hrvatskoj”⁷⁴ i

⁷⁰ Željko Ražnatović Arkan, komandant SDG i predsednik SSJ, o Srbima izbeglim iz zapadne Slavonije, *Srpsko jedinstvo*, jun 1995, citirano u: “Svaštalice”, *Republika*, www.republika.co.yu

⁷¹ D. Petrović, *Naša Borba*, 13. jun, 1995, str. 4. Isti list je 23. juna potvrdio da se radi o mobilizaciji po naređenju Mileta Mrkšića, i da se ona sprovodi «po spisku koji je pre dve nedelje stigao u MUP Srbije. Taj spisak, po našim izvorima, sadrži 12.000 imena Krajišnika nastanjenih u Srbiji, koji ‘pod hitno moraju biti upućeni u RSK i raspoređeni u jedinice’. Međutim, tvrde informatori ‘Naše Borbe’, pomenuti spisak je proširen za još 6.000 ljudi, tako da se ukupna cifra zaustavila negde na 18.000 duša. Ove liste su, tvrdi se, formirali ‘personali’ iz vojnih odseka u RSK, tako da su u njega ušla i imena ljudi koji sa Krajinom nemaju nikakve veze, osim što su tamo nekada radili, ili pak ratovali kao dobrovoljci” (“Iz RSK stigao spisak sa 12.000 imena za mobilizaciju: **U modu ušlo i potkazivanje**”, *Naša Borba*, 23. jun 1995, str. 2).

⁷² “Mobilizacija Krajišnika u Srbiji: **Strah od noćnih posetilaca**”, *Naša Borba*, 15. jun 1995, str. 2.

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ “Mobilizacija Krajišnika u Srbiji: **Odvođe i rođene Beograđane i Šumadince**”, *Naša Borba*, 22. jun 1995, str. 1; “U Šumadiji otvorena ‘sezona lova’: **Mobilisu i rođene Šumadince**», *Naša Borba*, 22. jun 1995, str. 14; “U Novoj Varoši prinudno mobilisano petnaest lica: **Odveden i Zoran Bogdanović, rođeni Beogradanin**”, *Naša Borba*, 22. jun 1995, str. 14; “Čitaoci ‘Naše Borbe’ javljaju: **Kupe i Srbijance**”, *Naša Borba*, 24-25. jun, str. 3.

“izbeglice koje su nedavno napunile 18 godina i koje su dobile pozive za služenje vojnog roka u Vojsci Jugoslavije, kao i muškarci kojima u vojnoj knjižici izdatoj u Krajini piše da su zbog zdravstvenog stanja oslobođeni služenja vojnog roka”.⁷⁵ Ponegde, pak, nije ni bilo bitno da li je lice ikada u svom životu imalo bilo kakve veze sa Hrvatskom. Tako su, recimo, u Pirotu privođeni ljudi koji imaju stalan posao ili nekretnine u Pirotu, iz kog vode poreklo.⁷⁶ Najzad, u široki zagrljaj srbijanske policije dospevaju čak i pripadnici nekih nacionalnih manjina, slovačke, na primer.⁷⁷ Ove su “greške” bile utoliko čudnije što, kako je to otkrila *Naša Borba*, operativno, “čitava stvar počinje 'mobilizacijom' službenika SUP-a koji rade na izdavanju ličnih karata. Kompjuterski podaci su osnov za ‘spiskove’”. Kriterijum je, izgleda, jedino činjenica da li je lična karta Srbina s one strane Drine izdata pre 1991. godine ili posle toga”.⁷⁸ Po mišljenju *Vremena*, “ova 'slučajna’ hapšenja i odvođenja preko Drine rođenih Srbijanaca vode stvaranju dodatne mržnje između ‘domorodaca’ i ‘dodoša’. Po svjedočenju jednog izbeglice Helsinškom odboru, građani Sremske Mitrovice, revoltirani što su krajiški policajci priveli i odveli preko Save 24 njihova sugrađana, policiji su prstom pokazivali muškarce rođene u Krajini”.⁷⁹

Uznemirenje javnosti je bilo toliko da je policija - ciji je ministar uporno negirao da je u Srbiji u toku bilo kakva mobilizacija⁸⁰ - izdala saopštenje da ne sprovodi “prinudnu mobilizaciju vojnih obveznika za potrebe Republike Srpske Krajine”, već u “poslednjih deset dana vrši organizovanu kontrolu lica koja nisu državljani naše zemlje i nemaju prijavljeno boravište ili prebivalište, niti regulisan status izbeglice. S tim u vezi utvrđeno je da jedan broj lica iz Republike Srpske Krajine i Republike Srpske nelegalno boravi u Republici Srbiji i da se bavi vršenjem krivičnih dela, prekršaja, uznemiravanjem građana i izazivanjem tuča i vršenjem drugih delikata. Zbog toga su prema tim licima primenjene zakonom utvrđene mere i ukidanje mogućnosti da nelegalno uživaju gostoprimstvo u Republici Srbiji”.⁸¹

⁷⁵ «Mobilizacija - strogo selektivna: **Ko je zaštićen?**», *Naša Borba*, 24-25. jun 1995, str. 3.

⁷⁶ «Noći dugih pendreka u Pirotu: **Milicija odvodi mladiće sa liscama na rukama**», *Naša Borba*, 22. jun 1995, str. 14.

⁷⁷ Knjiga memoara bivšeg slovačkog ambasadora Miroslava Mojžite, *Beograd-Beleške 1995-2001*, *Danas*, www.danas.co.yu

⁷⁸ «Noćne racije u Valjevu: **U valjevskom SUP-u kažu: 'nije reč o našim ljudima'**», *Naša Borba*, 23. jun 1995, str. 2.

⁷⁹ «Prinudna mobilizacija - pozadina: **Danajski poklon**», *Vreme*, 3. jul 1995, str. 17.

⁸⁰ «Nije mi poznato da se na području SRJ obavlja nekakva nasilna mobilizacija — rekao je Vukašin Jokanović odgovarajući na pitanje ruskog novinara o navodnoj mobilizaciji građana. Jokanović je istakao da o tome nije upoznat, a da li neki područni organ radi ovako ili onako možete se kod njih raspitati”, u: “Savezni ministar unutrašnjih poslova Vukašin Jokanović o predlogu zakona o jugoslovenskom državljanstvu: **Jugosloveni po propisu**”, *Večernje novosti*, 24. jun 1995, str. 11.

⁸¹ «Saopštenje MUP-a Srbije: **Kontrola, a ne nasilna mobilizacija**», *Naša Borba*, 26. jun 1995, str. 2.

I zaista: označeni kao kriminalci, ljudi su bili lovljeni poput kriminalaca. Odvođeni su iz “tramvaja, autobusa, kafića, diskoteka, na ulici, naplatnim rampama, tokom kontrole saobraćaja”,⁸² radnih mesta, pa čak i maturskih proslava.⁸³ Prilikom legitimisanja lica na javnim mestima, policijski rad je bio olakšan činjenicom da su “ovdašnje vlasti sve koji su nekada živeli u Hrvatskoj ‘obeležile’ slovom ‘T’ ispod broja legitimacije”⁸⁴, ili pak slovima “G” i “SR”⁸⁵. Što se tiče odvođenja iz studentskih domova, izbegličkih kampova i sličnih mesta, policiji su povremeno pomagali ekstra lojalni lokalni službenici.⁸⁶ Odvođenje ljudi iz njihovih sopstvenih domova se “uglavnom dešavalo u gluho doba noći, oko tri ili četiri sata. Zatečenima se davalo oko 15 minuta da uzmu novac i najnužniju odjeću”⁸⁷, što često nije bilo dovoljno da zbunjeni, netom probuđeni ili na neki drugi način privremeno onesposobljeni ljudi uzmu najosnovnije stvari⁸⁸ ili, ako su se zatekli sami, obaveste porodicu ili prijatelje o tome šta im se desava i kuda idu. Ljudi su često odvođeni nakon primene sile, pod pretnjom oružja ili sa lisicama na rukama, ili su pak, ako se privođenje dešavalo na ulici, bili “vezivani za banderu, kao oni taoci UN”.⁸⁹ Zapravo, čitava operacija je više ličila na kriminalno kidnapovanje masovnih razmera nego na bilo kakvu normalnu mobilizaciju. Dolazilo je i do upotrebe vatrenog oružja, a jedan od najozbiljnijih primera je slučaj Mirka Drljače, koji je 1993. godine došao iz Pakraca, ali više nije bio

⁸² “Mobilizacija u Srbiji između politike i bezakonja: **Lov na topovsko meso**”, *Naša Borba*, 24-25. jun, 1995, str. V; “Racija u beogradskom noćnom klubu ‘Havana’: **Upad u ‘raj za ‘Bosance’**”, *Naša Borba*, 27. jun, 1995, str. 2; “Lov na ljude na novosadski način: **E, sad neću ni kako ‘oću’**”, *Naša Borba*, 29. jun 1995, str. 13.

⁸³ « Mobilizacija u Kikindi: **Milicija odvodila mladiće sa maturske večeri** », *Naša Borba*, 15. jun 1995, str. 2; “Regionalni odbor DSS za Banat o mobilizaciji izbeglica: **Sigurnosti sve manje**”, *Naša Borba*, 30. jun 1995, str. 12.

⁸⁴ *Ibid.* Ovo “T” je značilo “tranzit” (“Život izbeglica: **Čiji krst oni nose?**”, *NIN*, 28. februar 1997, www.nin.co.yu)

⁸⁵ *Pod lupom: kršenje ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije 1991-1995*, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 1997, str. 242. Autor ovog rada nije uspeo da sazna šta te oznake predstavljaju.

⁸⁶ Tako se, recimo, u Studentskom domu na Novom Beogradu ispostavilo da policajci raspolažu spiskovima stanara-Krajišnika, što su mogli dobiti samo od uprave doma. Pored toga, legitimisanje i odvođenje studenata se obavljalo uz pomoć domskih redara («Mobilizacija Krajišnika u Srbiji se nastavlja: **Milicija ‘češlja’ Studentski grad**”, *Naša Borba*, 19. jun 1995, str. 34).

⁸⁷ Filip Švarn, “Hajka na Krajišnike”, *AIM*, 18. jun, 1995, www.aimpress.ch. “Dobrovoljci su postali, kako se saznaje iz neformalnih izvora, i osamdesetak muškaraca dovezenih prošle nedelje u dva autobusa na Pale; bilo ih je u šorcevima, pidžamama i papučama, a neki su imali i lisice na rukama”, u: “Nastavak lova na nepoželjne Srbe: **Danak u krvi**”, *Vreme*, 26. jun 1995, str. 14.

⁸⁸ “Kako je mobilisan novinar Milovan Maksić: **Odvezli su ga u papučama**”, *Naša Borba*, 23. jun 1995, str. 2; “Racija u beogradskom noćnom klubu ‘Havana’: **Upad u ‘raj za Bosance’**”, *Naša Borba*, 27. jun, str. 2.

⁸⁹ Drašković je aludirao na epizodu iz maja 1995, kada su snage bosanskih Srba, nakon akcije NATO avijacije kojom su pogođena dva velika skladišta municije blizu Pala, zarobile 375 vojnika UN, koji su medijima bili prikazivani vezani za stubove i druge neopokretne objekte. Kriza je završena 18. juna uz posredovanje Jovice Stanišića, šefa srbijanske Službe državne bezbednosti.

izbeglica budući da je posedovao ličnu kartu SRJ: “Tako reći usred grada pred sremsko-mitrovačkim Vatrogasnim domom, vrlo preciznim hicima Drljaču je u natkolenice obe noge pogodio milicioner RSK, Krajišnik očigledno vešt u ovom poslu. Na Drljaču je pripucano kada je bekstvom pokušao da se spase odlaska na krajiško ratište”.⁹⁰

Desetak dana nakon početka akcije u Srbiji, 22 juna, za svoje izbegle građane, posebno one s medicinskim obrazovanjem, počinje da se zanima i Republika Srpska, čije je Ministarstvo zdravlja, rada i socijalne zaštite, “saopštilo da su pred nadležnim organima RS pokrenuli krivični postupak protiv svih lekara i medicinskog osoblja (vojnih obveznika), koji su početkom rata i kasnije izbegli na teritoriju SR Jugoslavije... Od sankcija propisanih zakonom neće biti izuzeto nijedno lice koje je, u međuvremenu, na različite načine, pribavilo državljanstvo SR Jugoslavije i ličnu kartu jedne od njenih republika. Za lekare i medicinsko osoblje koji se do 3. jula jave odeljenjima ministarstva opština iz kojih su izbegli ili biroima RS u Beogradu, Novom Sadu, Užicu ili Podgorici, obustaviće se pokrenuti krivični postupak.”⁹¹ Spisak traženih lica, po tvrdnjama *Vremena*, “dr Karadžić već je dostavio srbijanskim vlastima i očekuje deportacije kako bi im organizovao suđenje”.⁹² Zahtevu Ministarstva zdravlja RS simultano se pridružio i zahtev Narodne Skupštine Republike Srpske koja je “odlučila da poslednji put pruži šansu svim izbeglim vojno sposobnim građanima da se do 5. jula vrate u Republiku Srpsku i stave na raspolaganje vojnim vlastima radi odbrane otadžbine”, ili da se, u suprotnom, suoče sa zakonskim sankcijama.⁹³

Time se lov na izbeglice u Srbiji i formalno generalizovao: više nisu bili traženi samo hrvatski već i bosanski Srbi (ili oni koji su imali neke veze sa Bosnom u nekom prethodnom periodu svog života); nije se tražilo samo medicinsko, već svo raspoloživo osoblje. Tako se, prema elektronskom izdanju *Vremena*, traže i Krajišnici policajci MUP-a, a isto tako i bivši oficiri JNA, ili bivši ili aktivni oficiri Vojske Jugoslavije.⁹⁴

Iako je akcija mobilizacije u Srbiji postala toliko velika i toliko operativno upadljiva da je za nju *znao svako ko je želeo da zna*, stav zvanične Srbije je bilo potpuno negiranje. U tome su upadljivo prednjačili državni mediji: “Zvanični

⁹⁰ “Pucnjava pred vatrogasnim domom u Sremskoj Mitrovici: **Kako je nastradao Drljača?**”, *Naša Borba*, 23. jun 1995, str. 2.

⁹¹ «Ministarstva zdravlja i odbrane RS: **Upozorenje dezerterima**», *Večernje novosti*, 23. jun 1995, str. 4.

⁹² “Nastavak lova na nepoželjne Srbe: **Danak u krvi**”, *Vreme*, 26. jun 1995, str. 13.

⁹³ “Saopštenje Skupštine Republike Srpske: **Apel na savest**”, *Večernje novosti*, 22. jun 1995, str. 4.

⁹⁴ Bivši ili aktivni oficiri ovih vojski dobijaju naređenje da se do 1. septembra prijave Štabu SVK-a u Banja Luci ili pak da izgube status i podlegnu mobilizaciji kao i obične, civilne izbeglice. Policajci Krajišnici su suočeni sa izborom da, uz redovnu platu, provedu dva meseca (jun i jul) u Krajini ili da, u suprotnom, dobiju otkaz. (Filip Švarn, “The Mobilizing Goes On: Les Officers Sans Frontiers”, September 4, 1995, *Vreme News Digest Agency*, www.scc.rutgers.edu)

državni mediji, a naročito najveća uzdanica režima - RTS, mobilizaciju nisu smatrali veću, bez obzira što su iz Knina počele da stižu informacije kako je u Krajinu autobusima doputovalo više od hiljadu boraca koji su se vratili da brane svoja ognjišta”.⁹⁵

Tih dana, sasvim karakteristično, popularna (i populistička) *Politika Ekspres* piše: “Ako nečeg nema, onda se može i izmisliti. Upravo ovom tehnikom poslužili su se aktivisti beogradskog ‘SOS telefona’ i Helsinškog komiteta u Srbiji, lansirajući priču o mobilizaciji Krajišnika u SR Jugoslaviji i njihovoj navodnoj deportaciji u zavičaj. Da li slučajno ili namrno natepirano, 15. juna, gotovo istovremeno kad su se u kanadskom gradu Halifaksu okupili lideri sedam najrazvijenijih država sveta, od kojih se očekivalo donošenje odluka koje bi vodile konačnom miru na prostoru nekadašnje Jugoslavije, u Beogradu je aktivirana još jedna u nizu već viđenih medijskih mina”.⁹⁶

Posebno je gorak utisak ostavilo negiranje mobilizacije od strane srbijanskog Komesarijata za izbeglice – institucije, inače, zadužene (i plaćene) za zaštitu izbeglica. Šef Komesarijata, Bratislava “Buba” Morina, iskoristila je svako svoje pojavljivanje u medijima da porekne postojanje akcije koja se odvijala pred očima cele zemlje.⁹⁷ Ipak, najtužnije je bilo ponašanje Crvenog krsta Srbije i Jugoslavije koji je “prema svjedočenjima odvedenih, velikodušno ustupao” njihove adrese MUP-u Srbije.⁹⁸

S druge strane, primer potpuno suprotnog ponašanja pružila je Crna Gora, koja je odbila da na bilo koji način učestvuje u prinudnoj mobilizaciji izbeglica.

⁹⁵ “Lov na topovsko meso: **Mobilizacija u Srbiji između politike i bezakonja**”, *Naša Borba*, 24-25 jun, str. V

⁹⁶ Iste teze razvijene i u: “U ovom trenutku: **Vreme janičara**”, *Politika ekspres*, 20. jun 1995, str. 2.

⁹⁷ “U Komesarijatu za izbeglice Srbije tvrde da o narečenom nemaju pojma. Glavni komesar, Bratislava Buba Morina, priznaje da je čula da su ‘odveli nekog momka koji je prodavao sladoled na ulici’ i nastavlja: ‘Niko nije tražio podatke o izbeglicama od nas, niti ih iko može dati bez mene i mog znanja. Očito je da u ovom gradu postoje ljudi koji znaju kretanje drugih ljudi po gradu’, u: Filip Švarn, “Hajka na Krajišnike”, *AIM*, 18. jun 1995, www.aimpress.ch; “Mobilizacije izbeglica sa regulisanim statusom nije bilo – tvrdi gospođa Morina – a za neke druge ljude koji su ilegalno i bez ikakvih dokumenata boravili na teritoriji SR Jugoslavije, nije nadležna ni da brine, ni da govori”, u: “Bratislava Morina o mukama izbeglica i mukama sa izbeglicama: **U potrazi za izgubljenim domom**”, *Duga*, 5-18. avgust 1995, str. 85; “Među onima koji su mobilisani nema izbeglica kojima je Komesarijat priznao status, a ukoliko i ima pojava mobilizacije, ona je verovatno vršena prema licima koja lutaju Beogradom bez papira i statusa”, u: «Prema informacijama SOS telefona: **Mobilizaciju sprovodi MUP Srbije**», *Naša Borba*, 17-18. jun, str. 3.

⁹⁸ Milka Ljubičić, «Sudbina ‘polaznika’ Arkanovog kampa u Erdutu: **Operacija kažnjavanja ‘izdajnika**’», *AIM*, 4. jul 1996, www.aimpress.ch. Pored toga, Crveni krst, organizacija koja se tradicionalno bavi pravima i tretmanom ratnih zarobljenika, morao je da zna da «mobilisani koje su već jednom zarobili hrvatski ili muslimanski vojnici, pa su oslobođeni ili razmenjeni posredstvom Crvenog krsta, u slučaju ponovnog zarobljavanja, ne podležu zaštiti ove međunarodne humanitarne organizacije», u: “Mobilizacija - strogo selektivna: **Ko je zaštićen?**», *Naša Borba*, 24-25. jun 1995, str. 3.

Stav Crne Gore su, na svoj način, delile i brojne domaće političke partije i udruženja građana. Svoj protest su javno izrazili Centar za antiratnu akciju,⁹⁹ Helsinški komitet u Srbiji,¹⁰⁰ Fond za razvoj demokratije,¹⁰¹ Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Fond za humanitarno pravo,¹⁰² Srpski pokret obnove,¹⁰³ Liga socijaldemokrata Vojvodine,¹⁰⁴ podmladak Demokratske stranke¹⁰⁵ i Demokratska stranka Srbije.¹⁰⁶ Od međunarodnih organizacija, protest su izrazili Francuska ambasada u Beogradu (u svojstvu zemlje koja je tada predsedavala Evropskom Unijom),¹⁰⁷ Međunarodna helsinška federacija za ljudska prava,¹⁰⁸ Amnesty International¹⁰⁹ i UNHCR,¹¹⁰ a američko ministarstvo spoljnih poslova je tamošnjim medijima poručivalo “da budu uvereni da svoju zabrinutost izražavaju direktno srpskom rukovodstvu”.¹¹¹

Bio je to glas jedne druge Srbije i jedne - moramo to reći - nedovoljno ultimativne «međunarodne zajednice». Za to vreme, većina građana Srbije (premorenih? prestrašenih? rezigniranih? obradovanih?) nemo je posmatrala odvođenje svojih sugrađana, suseda i novopridošlih nevoljnika. Istina, krajem jula, dvoje rođaka prisilno mobilisanih, koje je štrajkovalo pod prozorom Miloševićevog kabineta na Andrićevom vencu, dobijalo je “sokove, čaj i vitamine od aktivista ‘Beogradskog kruga’, ‘Odbora za podršku prisilno mobiliziranih’, ‘Žena u crnom’, drugih antiratnih organizacija, ali i pojedinaca”, ali je i pored toga “većina prolaznika, uglavnom, bila ravnodušna”.¹¹² Zvanična Srbija računala je na ovo

⁹⁹ “Centar za antiratnu akciju (SOS telefon) uputio pismo predsednicima Liliću i Miloševiću i premijeru Kontiću i Marjanoviću: **Ne može se izbeći odgovornost Srbije i Jugoslavije**”, *Naša Borba*, 15. jun 1995, str. 2.

¹⁰⁰ “Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji: **Nezakonit akt**”, *Naša Borba* 15. jun 1995, str. 2; “Saopštenje Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji: **Ministar policije zloupotrebio ovlašćenja**”, *Naša Borba*, 28. jun 1995, str. 2.

¹⁰¹ “Milenko Radić, predsednik Fonda za razvoj demokratije: **Sve je potpuno nezakonito**”, *Naša Borba*, 15. jun 1995, str. 2.

¹⁰² “Fond za humanitarno pravo poziva mobilisane ili njihovu najbližu rodbinu: **Pokretanje krivičnog postupka zbog otmice i proterivanja**”, *Naša Borba*, 28. jun 1995, str. 2.

¹⁰³ «Srpski pokret obnove: **'Divljački lov na ljude'**», *Naša Borba*, 23. jun 1995, str. 2; «Srpski pokret obnove: **Lov na ljude se nastavlja**», *Naša Borba*, 28. jun 1995, str. 2.

¹⁰⁴ “Liga socijaldemokrata Vojvodine: **Masovno kidnapovanje**», *Naša Borba*, 26. juna, str. 16.

¹⁰⁵ “Pismo Demokratske omladine Mirku Marjanoviću: **'Prijavite se dobrovoljno u Vojsku RSK'**”, *Naša Borba*, 27. jun 1995, str. 2.

¹⁰⁶ “Konferencija za štampu Demokratske stranke Srbije: **Građani su igračka u rukama režima**”, *Naša Borba*, 29. jun 1995, str. 4.

¹⁰⁷ «Protest EU zbog mobilizacije izbeglica», *Naša Borba*, 24-25 jun 1995, str. 3.

¹⁰⁸ «Međunarodna helsinška federacija: **Mobilizacija dovodi u pitanje kredibilitet režima u Srbiji**», *Naša Borba*, 24-25 jun 1995, str. 3.

¹⁰⁹ «Amnesti Internešenel uputio apel Liliću: **Hitno obezbediti povratak prisilno mobilisanih u SRJ**», *Naša Borba*, 27 jun, str. 2.

¹¹⁰ «Ron Redmond, portparol UNHCR, za 'Našu Borbu' o mobilizaciji izbeglica u SRJ: **Otvoreno kršenje Konvencije čiji je i SRJ potpisnik**», *Naša Borba*, 21. jun 1995, str. 3.

¹¹¹ U.S. Department of State, Office of the Spokesman, Daily press briefing, 95/06/29, www.hri.org

¹¹² “Pod predsednikovim prozorom: **Štrajk gladu**”, *Vreme*, 31. jul 1995, str.19.

odsustvo solidarnosti, ali je mobilizacija bila tako skandalozno izvedena da je neke proteste bilo sve teže ignorisati. Naime, pretio je rascep bloka na vlasti, budući da su neki politički saveznici SPS-a, koji su inače podržavali mobilizaciju, počeli da javno protestuju zbog načina njenog sprovođenja.¹¹³ Čutanje je najzad prekinuto 24. juna jednim po mnogo čemu istorijskim dnevničkim zapisom Mirjane Markovic, gde je ne samo jasno priznato da prinudne mobilizacije izbeglica u Srbiji ima, već i da je ona sasvim opravdana. Opravdanje te akcije (koje je zapravo izražavalo onaj pravi, nikad ranije javno izrečen, “politički nekorektan”, te stoga neizreciv stav srbijanskog režima prema izbeglicama), emocionalni ton autora i literarni kvalitet teksta zavređuju da ovde budu reprodukovani u celini:

17. jun - Jedan deo boraca za srpsku stvar u Bosni i Srpskoj Krajini, živi u Beogradu, nije ni dan proveo u ratu i ne misli ni da ga provede. Uglavnom su došli sa područja gde se ratuje i to na vreme, pred početak rata ili u prvim njegovim danima.

U Beograd, ali i u druge gradove u Srbiji, su došli sa svojom decom, sa svojim novcem i sa svojim ambicijama — da u Srbiji preuzmu ekonomske, političke i uopšte društvene pozicije, koje će ih učiniti građanima prvog reda, izvan kategorije.

Kad je reč o srpskom narodu u Bosni i i Srpskoj Krajini, tamo je ostala da ratuje sirotinja. Rezultatima tog rata ove patriote iz Bosne i Srpske Krajine sa stanom u Beogradu, nisu nikako zadovoljni i svoje nezadovoljstvo izražavaju agresivno. Ljute se na onu sirotinju u bosanskim i krajiškim vrletima što nije efikasnija, a i na punoletne muškarce, mada, možda, i na punoletne žene u Srbiji, što nisu mobilisani za rat u Bosni i Krajini.

Nikako im ne pada na pamet da bi u ratu za koji toliko agituju, mogli na primer, i sami da učestvuju. I ako su toliko ozlojeđeni zbog srpskih ognjišta, zašto nisu ostali da ih brane? Zašto su uopšte dolazili ovamo! Ili su očekivali da će njihova ognjišta braniti neko drugi. Na primer, njihove siromašne i poštene komšije, u Bosni i Krajini, koje ne mogu nikuda da odu

¹¹³ «Srpska radikalna stranka mora da izrazi svoje ogorčenje zbog nelegalnog načina sprovođenja inače legitimnih odluka, kao i neljudskog odnosa vlasti u Srbiji prema onima koji se šalju u RS i RSK», u: «**Radikali podržavaju mobilizaciju**: Ogorčenje zbog nelegalnog načina», *Naša Borba*, 28. jun 1995, str. 2; “Vojno sposobne muškarce je još pre četiri godine trebalo vratiti u Bosnu i Krajinu da brane ono što je njihovo, ali primerenijim metodama... način na koji se ljudi sada love po Srbiji je ispod svakog nivoa”, u:

“Goran Latinović, SK-Pokret za Jugoslaviju: **Zakasneli potez vlasti**”, *Naša Borba*, 28. jun 1995, str. 2.

*ili koje ne žele nikuda da odu. Ali, i na primer, omladina iz gradova i sela u Srbiji, koja bi svoj patriotizam trebalo da dokazuje ginući za ognjišta onih koji su ih sami napustili i oputovali u Beograd da tamo otvore restorane i firme.*¹¹⁴

Nakon ovog članka, predstavnici režima počinju otvoreno da govore o mobilizaciji,¹¹⁵ MUP Srbije izdaje svoje famozno saopštenje (24. juna na noć, dakle istog dana pošto se pojavio tekst u *Dugi*), a oficijelni mediji naprečac otkrivaju temu izbeglica, ali se njihovo zanimanje svodi isključivo na nemaštovito ponavljanje stavova iznetih u tekstu dr Marković. Tako su se, na primer, *Večernje Novosti* zadovoljile pukim reprodukovanjem tog teksta.¹¹⁶ Sve do kraja leta, bio je to jedini prilog koji su ove novine posvetile izbeglicama, a isto tako je bilo i sa *Politikom* i *Politikom Ekspres*, druga dva oficijelna, a takođe i najtiražnija, dnevna lista u zemlji. I sačuvajmo desert za kraj: tekst Mirjane Marković našao se na novinskim kioscima samo nekoliko časova pošto je junska mobilizacija prestala, budući da je ona “zaustavljena u noći između 23. i 24. juna”.¹¹⁷ Kakva koincidencija! Drugim rečima, zvanična Srbija je priznala junsku mobilizaciju tek kad je ona bila obustavljena. Bio je to samo specijalan slučaj opšte poetike tadašnjeg režima koja se, kao i toliko puta do tada, očitovala u negiranju onog što postoji i postuliranju onog čega nema.

Tokom jula, dakle, u mobilizacijskoj šumi je nastupio lovostaj, tako da je preostala divljač (izoštrenih čula i skupo plaćene pameti) mogla da bojažljivo proviri iz svojih skloništa, onjuši vazduh napolju i malo se opusti, ali ne zadugo, jer grmelo je u Bosni, padali su novi gradovi,¹¹⁸ a na istorijskom horizontu spremala se nova oluja - “Oluja”, ofanzivna akcija Hrvatske vojske, koja je za samo četiri dana (4-7. avgusta 1995) dovela do gubitka celog zapadnog (ujedno i najvećeg) dela Republike Srpske Krajine,¹¹⁹ sloma Srpske vojske Krajine i egzodusa celokupnog civilnog stanovništva koje se, u nepreglednoj koloni svih mogućih prevoznih sredstava natovernih onim što se na brzinu moglo pokupiti, pod psovka i kamenicama hrvatskih civila¹²⁰ i povremenim granatiranjem i raketiranjem

¹¹⁴ “Ko u stvari ratuje na području nekadašnje Jugoslavije: **Patrioti iz Bosne i Srpske Krajine sa stanom u Beogradu**”, *Duga*, 24. jun 1995, str. 5.

¹¹⁵ Tako je, na primer, šef smene u valjevskom SUP-u Boško Jovančić, izjavio: «Činimo usluge vojnim vlastima RS i RSK. Privodimo ljude na osnovu apela tamošnjih vojnih vlasti», u: «Rodbina traga za odvedenim 'dobrovoljcima' iz Valjeva: **'Srpska policija nikad nije radila prljaviji posao'**», *Naša Borba*, 28. jun str. 2.

¹¹⁶ “Iz dnevnika dr Mire Marković u ‘Dugi’: **Prekopavanje prošlosti**”, *Večernje novosti*, 23. jun 1995, str. 2.

¹¹⁷ “Mobilizacija izbeglica”, *Pod lupom: kršenje ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije 1991-95*, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 1997, str. 246.

¹¹⁸ 28. jula padaju Bosansko Grahovo i Glamoč

¹¹⁹ Vidi odličan serijal “10 godina od ‘Oluje’ nad Krajinom”, radija B92, www.b92.net

¹²⁰ Epizoda kod Siska, vidi: Ozren Žunec, “Rat u Hrvatskoj 1991-1995”, www.ffzg.hr

Hrvatske vojske,¹²¹ povuklo najvećim delom u Srbiju, a jednim manjim delom i u delove Bosne pod srpskom kontrolom i Istočnu Slavoniju (jedini preostali deo RSK).

Ali, već

11. avgusta izdaje se naređenje komandanta Glavnog štaba Vojske Republike Srpske kojim se postavljaju zadaci Glavnom štabu Srpske vojske Krajine. Naloženo je da se odmah od izvučenih krajiških jedinica formira što više novih jedinica, koje će biti stavljene pod komandu Glavnog štaba Vojske Republike Srpske i delimično pod komandu Glavnog štaba Srpske vojske Krajine, u cilju odbrane sadašnjih prostora RS i RSK, kao i radi priprema za oslobodjenje okupiranih teritorija RSK i RS...Zatim se zahteva da se 'sve vojno sposobno ljudstvo, starosti od 18 do 60 godina iz RSK, koje se neplanski povuklo, mobilise i od njih formiraju jedinice srpske vojske'... Naglašava se da se mobilisani vojni obveznici prikupljaju u Petrovcu, Prijedoru, Banjaluci i Derventi... i traži da se formiranje jedinica i priprema za njihovo uključivanje u borbena dejstva završi do 14. avgusta. Ovo naređenje je napisano prekasno, pa se u vreme stupanja na snagu nije moglo izvršiti, jer se ljudstvo u većini već bilo razišlo i stiglo u Srbiju, odnosno u SRJ. Međutim, u realizaciju ovog naređenja uključuje se Generalštab Vojske Jugoslavije potvrđujući to svojom informacijom, koja je upućena Ratku Mladiću i Milu Mrkšiću. Njih dvojicu Vojska Jugoslavije obaveštava, 14. avgusta, da se 'u organizaciji Ministarstva unutrašnjih poslova vrši prikupljanje vojnih obveznika RS i RSK koji se nalaze na teritoriji SRJ'. Formiran je i sabirni centar u Loznici. U sabirnom centru nalazi se lice koje koordinira zadatke sa MUP-om. Pratlju i prevoz vojnih obveznika do granice sa Republikom Srpskom obezbeđuje MUP. Od generala Mladića i Mrkšića se traži da jave koliko vojnih obveznika mogu da preuzmu...Ratko Mladić, 15. avgusta, izdaje naređenje kojim reguliše prihvatanje mobilisanih vojnih obveznika s teritorije SRJ. Naređenjem se nalaže da se 'vojni obveznici rođeni u RSK i RS zapadno od reke Bosne odmah prevoze pod policijskom pratnjom u nastavno-diverzantski centar 'Manjača' [gde se "vrši organizovanje i formiranje jedinica, oblačenje, naoružavanje i kratka obuka i upućivanje na zadatke po odlukama glavnih štabova Vojske Republike Srpske i Srpske vojske Krajine"]', a vojni obveznici iz RS rođeni istočno od reke Bosne

¹²¹ Na primer, avionsko raketiranje izbegličke kolone na Petrovačkoj cesti, 7. avgusta, vidi: "Banja Luka je prva dočekala prognanike iz Krajine: NN ulazi u novi život", *Duga*, 19. avgust-1.septembar 1995, str. 6.

*raspoređuju se u romanjski, hercegovački i istočnobosanski korpus.*¹²²

Ovaj neophodno dugačak i informacijama kreat odlomak jasno pokazuje dve bitne stvari koje se u junu i julu nisu jasno videle i koje su bile predmet brojnih nagađanja javnosti i nevladinih medija: 1. koordinaciju između političkih i vojnih vlasti tri srpske države i 2. šemu trijaže prinudno mobilisanih lica.

U avgustu, dakle, prinudna mobilizacije u Srbiji ulazi u novu fazu i dobija neke nove operacione instrumente (kao što je kamp Srpske dobrovoljačke garde u Erdutu, o čemu će kasnije biti reči). Naročito bolan aspekt avgustovske faze kampanje jeste to što su tada hvatani i ljudi koji su upravo preživeli pakao vojničkog poraza i golgotu napuštanja rodne zemlje. Neki od ovih ljudi proveli su četiri godine u ratu, samo da bi opet u njega bili prisilno vraćeni. Posebno je dirljiv slučaj onih avgustovskih izbeglica koji su po dolasku u Srbiju danima lutali tražeći bilo kakav smeštaj i čiji je prvi kontakt sa vlastima bio iskorišćen da bi na silu bili vraćeni natrag.¹²³ Oni, prosto, nisu znali da izbegavajući hrvatsku dospevaju u srpsku “Oluju”.¹²⁴

Srbijanska policija je, jednostavno, radila svoj posao. Uhvaćeni ljudi, su odmah nakon uzapćenja, odvoženi pod oružanom pratnjom u privremene sabirne centre - najbliže policijske i vatrogasne stanice, vojne objekte, a ponekad i prostore druge namene pogodne za sakupljanje većeg broja ljudi, kao što su, na primer, zatvor u Sremskoj Mitrovici¹²⁵ ili dvorišni prostor Gradskog saobraćajnog preduzeća u Novom Sadu.¹²⁶

U tim se sabirnim centrima vršila i trijaža: mobilisani namenjeni bosanskom ratištu upućivani su u oružanoj pratnji MUP-a SRJ u Loznicu, Bijeljenu ili Zvornik,¹²⁷ gde su ih preuzimali vojni organi Republike Srpske (u skladu s navedenim Mladićevim naređenjem), dok su lica namenjena istočnoslavonskom ratištu sprovedena u “bivšu bazu JNA u selu Željava” (Krajina)¹²⁸ ili, *najčešće*, na “obuku” u Centar Srpske dobrovoljačke garde, u Erdut:¹²⁹

¹²² “Knin je pao u Beogradu”, *Osma strana*, www.krajinaforce.tripod.com

¹²³ “M. S., izbeglica, privremeno nastanjen u Kruševcu - priveden je u Erdut 22. avgusta prošle godine, samo dan nakon što se prijavio lokalnom Crvenom krstu”, Milka Ljubičić, «Sudbina ‘polaznika’ Arkanovog kampa u Erdutu: **Operacija kažnjavanja ‘izdajnika’**”, *AIM*, 4. jul 1996, www.aimpress.ch.

¹²⁴ Kako je to otkrio *NIN* još početkom *jula* 1995, “Oluja” je bila službeni naziv operacije mobilizacije izbeglica («Gde god krenem- rat», *NIN*, 25 oktobar 2001, www.nin.co.yu). Zaista je zapanjujuće kako je birokratska imaginacija srbijanskih i hrvatskih vlasti dospela do istog proizvoda.

¹²⁵ Sudeње Miloševiću, svedok B-129, transkript, str. 19 506-7, www.un.org/icty/

¹²⁶ «Krivična prijava zbog mobilizacije: **Penzioner tužio policiju**», *Naša Borba*, 26. jun 1995, str. 2.

¹²⁷ “Knin je pao u Beogradu”, *Osma strana*, www.krajinaforce.tripod.com

¹²⁸ *Ibid.*

¹²⁹ Filip Švarn, “Hajka na Krajišnike”, *AIM*, 18. jun 1995, www.aimpress.ch

¹³⁰ Slanje u Erdut je postojalo samo u avgustovskom periodu mobilizacije.

Erdut, u zoru. Pod mesečinom, ljudi u šlemovima, pod puškama. Železnički most i Dunav koji se beli. Tišinu prolamaju urlici: "Van! Van! Izdajnici srpski, majku vam jebem! Pobićemo vas, poklaćemo! Trk! Trk! Trk! U stroj!"

Pendreci sa svih strana lete po glavama ljudi. Pucaju bubne opne od udaraca, puca po glavama. Hiljade ljudi autobusima još uvek pristižu u Erdut.

Pod vedrim nebom stoje četiri stolice, pored stolica četiri berberina. Šišanje do glave traje oko pola minuta. U sedam je dizanje zastave. Arkan se obraća: "Pomaže Bog, srpski dobrovoljci! Vi ste sada srpski dobrovoljci. Majku vam jebem, što ste izdali Krajinu!"

U stroju na hiljade ljudi. Nikud se ne može iz stroja. Kazne su strašne. Dok se diže zastava izaberu jednog, vežu za stub i biju - dvadesetpet batina. Svi moraju gledati kad se čovek, pod pendrecima, uvija kao crv. Kazne su razne. Vezivanje za topole pored Dunava. Skinu čoveka do pojasa. On obgrli topolu rukama, pa mu stave lisice. Noći uz Dunav su studene, pune komaraca. Čoveka golog poliju hladnom vodom.¹³⁰

Pred ovakvim "dočekom" blede i sva ostala ponižavanja, psihopatski neproporcionalna "kažnjavanja" za svaki neznatni "prekršaj", ili, prosto, proizvoljna izivljavanja kojima je kamp u Erdutu obilovao u periodu "operacije kažnjavanja izdajnika": oduzimanje svih dokumenata odmah po dolasku u kamp,¹³¹ oduzimanje zlata i ostalih dragocenosti (koje, naravno, nikada nisu vraćene vlasnicima),¹³² opšta zabrana kontaktiranja bilo koga van kampa (u trajanju do mesec i po dana),¹³³ vezivanje za kućice za pse,¹³⁴ "prisiljavanje ljudi da jedan

¹³⁰ "Miodrag Milojević: Rame uz rame sa Legijom po srpskim frontovima", www.profil.co.yu. Ovaj fascinantni intervju je posebno značajan jer dolazi od čoveka koji je sa Miloradom Ulemekom/Lukovićem "Legijom" proveo četiri meseca na bihaćkom ratištu.

¹³¹ « Zastarevanje psihičke torture », *Radio slobodna Evropa*, www.danas.org

¹³² Marina Grihović, "Pravda za mobilisane izbeglice", *IWPR*, www.iwpr.net

¹³³ *Ibid.*

¹³⁴ "Kazna je da te bace u kućicu za pse. Da te naprave psom. Radni vod je napravio sedam kućica za pse. Kućice su premazane prerađenim uljem, ofarbane u crno. Čovek sa lancem oko vrata, koji mora da bude kao pas, da laje, ceo će se umazati. Kada Arkanovi produ, čovek u kućici za pse mora da ih pozdravlja lavežom. Sa av-av-av! Kao pravi pas. Vodu pije iz konzerve, kao pas. Ako ne pozdravi - gaze čizmama, tuku palicama. Pas, čovek-pas, mora da hoda četvoronoške, kao pravi pas. I da laje. On četvoronoške ulazi u kućicu, sam sebi vezuje kaiš oko vrata. Svaka kućica ima lanac dugačak pet-šest metara" ("Miodrag Milojević: Rame uz rame sa Legijom po srpskim frontovima", www.profil.co.yu)

drugom čupaju bradu”,¹³⁵ naređenje da “jedni druge međusobno kažnjavaju (udaranje vezanog čoveka)”,¹³⁶ “vezivanje za jarbol na koji se kači zastava (po 48 sati)”,¹³⁷ prisilno “stajanje na suncu, čitav dan, bez hrane i vode”,¹³⁸ “24 sata provedena u buretu hladne vode”,¹³⁹ konstatno vređanje i prinuda na samoponiženje¹⁴⁰ i, kao definitivni pronalazak erdutskog kampa, iscrpljivanje ljudi nošenjem u crno obojenog kamena teškog “24 kilograma i 100 grama”,¹⁴¹ na kome je pisalo “Gospodin Disciplina”.¹⁴²

Posle ovakvog “disciplinovanja”, koje je ponekad trajalo i do mesec dana, ali najčešće sedam do petnaest dana, “mobilisani” su, često slabo naoružani i odeveni,¹⁴³ upućivani ili u jedinice za kopanje rovova ili direktno na front, u prvu borbenu liniju, pod budnim okom Arkanovih gardista koji su ostajali u trećoj liniji.¹⁴⁴ Mnogi od ovih nevoljnih vojnika nikad se nisu vratili iz Erduta. Ostali i danas nastoje da, na ovaj ili onaj način, žive sa iskustvima koja su tamo doživeli. Ne znamo koliki broj u ovim nastojanjima nije uspeo.

Način, stepen i učestalost nanošenja patnje u erdutskom kampu postaju mnogo razumljiviji ako se ima u vidu da je SDG dobrim delom bila sastavljena od pojedinaca koji su pre rata bili kriminalci¹⁴⁵ ili su to u ratu postali. Pored toga, zahvaljujući tipu ratnih operacija koje je ova jedinica izvodila (podrobnije opisanim u optužnicama Haškog tribunala), ovi su se pojedinci dodatno brutalizovali, tako da je surovost i nepoštovanje ljudskog života postala njihov uobičajeni način mišljenja i delanja. Ne treba zaboraviti da je kamp takode služio i za zatvaranje, ispitivanje, mučenje i ubijanje lokalnih civila ili ratnih

¹³⁵ “Appeal Against Compensation Awarded to Forcibly Conscripted Refugees”, *Humanitarian Law Center*, www.hlc.org.yu

¹³⁶ «Gde god krenem – rat », *NIN*, 25. oktobar 2001, www.nin.co.yu

¹³⁷ *Ibid.*

¹³⁸ Milka Ljubičić, «Sudbina ‘polaznika’ Arkanovog kampa u Erdutu: **Operacija kažnjavanja ‘izdajnika’**”, *AIM*, 4. jul 1996, www.aimpress.ch.

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ *Ibid.* “Zvali su nas izdajnicima, kukavicama, babama, podrepašima, isključivim krivcima za pad Krajine, srpskim govornima, majmunima... Što je najgore, morali smo sve te uvrede da ponavljamo - ja sam najgori Srbin, ja sam izdajnik srpstva, ja sam...”

¹⁴¹ “Miodrag Milojević: Rame uz rame sa Legijom po srpskim frontovima”, www.profil.co.yu

¹⁴² *Ibid.* “Dvadesetčetiri sata kamen se neprekidno nosi, po kazni, bez obzira da li je noć ili dan. Pored čoveka koji trčeći nosi kamen, pratioci su sa pendrecima, i oni trče. Ako kažnjenik trčeći padne, ispusti kamen, izgaziće ga čizmama, ubiće pendrecima. Onaj ko nosi kamen mora da peva: ‘Ja volim ovaj kamen!’”

Kamen vrlo čvrsto nose i Arkanovi vojnici. Trčeći, lupkaju pendrekom po dlanu i provociraju: ‘Ispusti kamen! Ubiću te, zaklaću... Ispusti ga!’”

¹⁴³ « Gde god krenem – rat », *NIN*, 25. oktobar 2001, www.nin.co.yu

¹⁴⁴ *Ibid.*

¹⁴⁵ “Imamo Arkana koji obilazi zatvore početkom 1991. godine i iz Mitrovice i Zabele vadi stare drugare sa ulice, po dogovoru koji je glasio: mesec dana na frontu, opraštamo ti tri ili šest meseci zatvorske kazne”, u: Miloš Vasić, “Atentat na Zorana: **Kad država nije država**”, intervjuu radiju B92, www.b92.net

zarobljenika.¹⁴⁶ Najzad, valja imati na umu da je to mesto od samog svog osnivanja bilo operacioni centar razgranate mreže kriminalnih poslova koja je zahvatala celu istočnu Slavoniju i čiji su pipci zadirali duboko u tkivo sve tri srpske države. Preko i iz Erduta, išli su švercovana roba (pre svega naftni derivati i cigarete), imovina ukradena bilo prilikom ratne pljačke istočne Slavonije bilo drugde u Evropi (automobili, zlato i dragocenosti, umetnička dela, vino, elektronski uređaji, aparati za domaćinstvo...),¹⁴⁷ oružje, heroin,¹⁴⁸ a na kraju i neštedimice eksploatisani lokalni prirodni resursi (isprva slavonska nafta, a onda hrastove šume).¹⁴⁹ Glavnim linijama ovih poslova, uz lavovske profite, rukovodio je Arkan, uz znanje, odobrenje i logističku podršku srpskih vlasti, pre svega Službe državne bezbednosti¹⁵⁰ i carinskih organa.¹⁵¹ Smatralo se da je to nagrada za Arkanove vojničke i svake druge usluge. Arkan, inače ličnost sa impresivnim predratnim kriminalnim dosijeom u više evropskih država,¹⁵² posedovao je u Erdutu benzinsku pumpu i fri-šop, a u Srbiji više legalnih poslova (mreža pekara i menjačnica deviza, beogradski “Radio Pingvin”, jagodinska “TV Palma plus”, “Grand Kazino” u hotelu Jugoslavija, fudbalski klub “Obilic”¹⁵³ – da pomenemo samo nekoliko najvidljivijih), ali je i pored toga, prema tvrdnjama pojedinih medija, ostao sklon klasičnim kriminalnim poslovima, kao što su iznude, na primer.¹⁵⁴

Baš takvim je ljudima, u leto 1995, zapao zadatak disciplinovanja, razvijanja “čojstva” i jačanja patriotizma i vojničkih vrlina.

Što se tiče broja ljudi koji su u leto 1995. bili prisilno mobilisani (a posebno onih koji su prošli “obuku” u Erdutu), na to je pitanje, za sada, nemoguće

¹⁴⁶ Poglavlje “SAO SBZS”, u: “Tužilac Međunarodnog suda protiv Jovice Stanišića i Franka Simatovića”, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, predmet br. it-09-63, www.un.org/ictv/

¹⁴⁷ “Dosije Arkan”, *Vreme*, 22 januar 2000, str. 11-21.

¹⁴⁸ Miloš Vasić, “Atentat na Zorana: **Kad država nije država**”, intervju radiju B92, www.b92.net

¹⁴⁹ Za pregršt sočnih detalja o ovoj poslednjoj fazi pljačke Istočne Slavonije, vidi: “Tragovi Škorpiona”, *Vreme*, 9. jun, 2005, str. 12-15.

¹⁵⁰ Poglavlje “Psi rata”, u: Florans Artman, *Milošević – dijagonala lauffera*, Den Graf, Beograd, 2001, str. 137-157; Miloš Vasić i Filip Švarn, “Srpske paravojne formacije: 1990-2000. – Zadah zločina”, *U trouglu državne sile*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2001, str. 57-73; “Sve tajne DB-a i Agencije”, *Vreme*, 8. maj 2003, str. 11-17.

¹⁵¹ Prema rečima bivše Arkanove sekretarice, sada svedoka B-129 na suđenju Slobodanu Miloševiću, “kada bi bilo javljeno da kamion natovaren cigaretama ili viskijem ima probleme prilikom ulaska iz Bugarske ili Makedonije, Ražnatović bi zvao tadašnjeg direktora Savezne uprave carina Mihalja Kertesa – tog dana bi kamion bio pušten i išao bi u Erdut. Teret nije carinjen, već bi deo ostao u fri-šopu u Erdutu, a veći deo je prodavan u Srbiji”, u: “Svedok: **Di Stefano i braća Karić najveći sponzori SDG**”, *Politika*, 16. april 2003, www.rtvpolitika.co.yu

¹⁵² “Dosije Arkan”, *Vreme*, 22 januar 2000, str. 11-21.

¹⁵³ *Ibid.*

¹⁵⁴ Uroš Komlenović, “Arkan, jedna karijera: **Poslastičar u državnoj službi**”, *AIM*, 13. jun 1997, www.aimpress.ch

precizno odgovoriti. Raspon brojki koje smo nalazili u konsultovanim izvorima najbolje sumiraju Backović et al. kada kažu da se “po izveštajima sa terena, iz Republike Srpske Krajine i Republike Srpske, može smatrati da je u te dve prekodrinske srpske države iz Srbije izručeno najmanje 6000–7000 ljudi (puk. Vojin Karamarković, Biro RS, Beograd), a najviše oko 25.000 (izvori iz RSK, okoline Bihaća i Pala)”.¹⁵⁵ Vidimo da brojke variraju u rasponu od čak 16.000 ljudi, tako da je, zapravo, nemoguće pružiti precizan odgovor bez konsultovanja i upoređivanja arhiva (baza podataka) VJ, MUP-a Srbije i (sada već rasformiranih) SVK i VRS. Posebno nam se, u doglednoj budućnosti, čini neverovatnim dobijanje uvida u arhive MUP-a Srbije, a baš tu, verujemo, leži tajna broja erdutskih mučenika. No, možda će to biti izazov za nekog budućeg istraživača, naravno, ukoliko zvanični dokumenti (ako su brižljivo vođeni i ako nisu već uništeni) ikada budu učinjeni dostupnim.

¹⁵⁵ Ofelija Backović, Miloš Vasić i Aleksandar Vasović, “Ko to rado ide u vojnike: Mobilizacijska kriza –pregled medijskog izveštavanja”, *Republika*, br. 198, www.republika.co.yu

DISKUSIJA

*Da nije Miloševićeve vizionarske politike, pitanje je gde bismo mi bili.*¹⁵⁶

Prisilnom mobilizacijom izbeglica u leto 1995. godine tadašnje srbijanske vlasti su počinile masovno kršenje ljudskih prava barem u dva vida: a) sâm čin prisilnog vraćanja izbeglica na područje gde njihov život ili sloboda mogu biti ugroženi, *kao takav*, predstavlja ozbiljno kršenje ljudskih prava; b) *način* na koji su službenici Republike Srbije (ili lica pod njihovom kontrolom) postupali s prinudno mobilisanimima - a pre svega sa onima poslanim u Erdut - predstavlja masovno i teško kršenje ljudskih prava.

Vojni efekti mobilizacije su bili zanemarljivi i potpuno je jasno da je ona, s vojne tačke gledišta, bila besmislen i - kako je uskoro postalo jasno čak i njenim najgorljivijim zagovornicima - uzaludan čin.¹⁵⁷ S ljudske tačke gledište, mobilizacija je proizvela *nepotreban* gubitak života i zdravlja, i *nepotrebnu* duševnu patnju čije će se psihijatrijske (te stoga i socijalne) posledice još zadugo osećati. Sa ekonomske tačke gledišta, radilo se o čistom gubitku, bilo zbog troškova sprovođenja te operacije, bilo zbog troškova saniranja njenih posledica (socijalno i medicinsko staranje o onesposobljenima; redovna davanja porodicama poginulih; kompenzacije oštećenima ili njihovim porodicama).

Nakon deset godina cela akcija izgleda toliko tragično apsurdna i bolna da se moramo zapitati: zašto je uopšte sprovedena? Čemu prisilna mobilizacija izbeglica u Srbiji, u leto 1995. godine? U delu ovog rada koji se bavio istorijskim kontekstom te operacije, pokušali smo da ukažemo na hroničan nedostatak ljudstva u prekodrinskim srpskim vojskama, u momentu kada su one trpele čitav niz poraza na terenu. Ovakav pristup sugerise da je mobilizacija bila jednostavan odgovor na zahteve i potrebe prekodrinskih Srba. Drugim rečima, mobilizacija je rešavala jedan numerički problem.

Ovo objašnjenje, ipak, ne može *sasvim* da zadovolji. Naime, numerički problem nije postojao jer su – ne zaboravimo to! – u leto 1995. postojale čak tri srpske vojske:¹⁵⁸ Srpska vojska Krajine, Vojska Respublike Srpske i Vojska

¹⁵⁶ Ivica Dačić, portparol SPS, *Politika*, 6. novembar 1999, citirano u: "Svaštalice", *Republika*, www.republika.co.yu

¹⁵⁷ Tipičan primer je neuspešna odbrana Grahova u junu 1995: "Srpska odbrana Grahova bila je slaba a činili su je neiskusni vojnici, Srbi podrijetlom iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine koji su ranije izbjegli u Srbiju gdje su mobilizirani i vraćeni na ratište" ("Rat u Hrvatskoj 1991-1995", www.ffzg.hr)

¹⁵⁸ "Srpske" u smislu činjenice da su većinu vojničkog i oficirskog sastava ovih formacija sačinjavali etnički Srbi.

Jugoslavije, a pored njih, kako to s pravom naglašavaju Kadrijević i Đorđević,¹⁵⁹ i brojni potencijalni dobrovoljci iz Srbije.

Naravno, u leto 1995, SVK je bila u rasulu, angažovanje VJ za Miloševića nije dolazilo u obzir u trenutku kada je on snažno nastojao da se oslobodi sankcija (u čemu mu angažovanje regularne vojske na teritorijama drugih, međunarodno priznatih država, ne bi nikako pomoglo), a na nekakvu opštu mobilizaciju se nije moglo ni pomišljati zbog loših iskustava iz 1991. Ali zašto ne VRS i dobrovoljci iz Srbije? Naravno, VRS je, kako smo to ukratko prikazali, pritisnuta koalicijom ojačanih protivnika, imala vlastitih problema na terenu. Ali zašto se nije angažovala i tamo gde je to ne bi koštalo nikakvih gubitaka?¹⁶⁰ I zašto ne dobrovoljci (u nekakvoj mešavini autentičnih dobrovoljaca i elemenata specijalnih i redovnih policijskih i vojnih snaga)? Na ovo pitanje, čini mi se, postoji samo jedan logičan odgovor: zato što su komandanti preostalih srpskih efektivna *odlučili* da ne «bace sve karte u igru», ne izvrše potpunu mobilizaciju raspoloživih snaga i ne krenu u odbranu (nikad formalno) proklamovanih ciljeva s početka hrvatskog i bosanskog rata.¹⁶¹ Drugim rečima, čini mi se da se radilo o jednom *velikom odustajanju*. Pogledajmo šta Ozren Žunec misli o tome:

Činjenica da Srbija ni u jednoj jedinoj prigodi kad bi Hrvatska napala RSK nije intervenirala, pa ni zaprijetila intervencijom, kao i činjenica da je slom RSK u Oluji od srbijanskog političkog vodstva i pored dramatičnog egzodusa naroda prihvaćen bez naročitog uzbuđivanja, pokazuju da je RSK bila otpisana, pogotovo u trenutku kad je ispunila svoju funkciju pretpolja koje je trebalo osigurati diobu Bosne i Hercegovine, što je oduvijek bio glavni cilj Miloševićeve politike. Miloševiću je srpska "država" u Bosni i Hercegovini, takva kakva je bila, postala teretom što se jasno vidjelo kad je Srbija u ljeto 1994. godine zatvorila svoje granice prema RS i uvela sankcije protiv bosanskih Srba; čini se da je Milošević ranije od Karadžića uvidio da bosanski Srbi neće moći trajno držati 70 posto teritorija Bosne i Hercegovine koliko su zauzeli 1992. godine i od čega nisu htjeli odstupiti, a što je postalo prepreka za političko rješenje koje bi uključivalo diobu Bosne i

¹⁵⁹ Veljko B. Kadrijević i mr Branislav Đorđević, "Kako odbraniti Krajinu", *Duga*, 27. maj-9. jun 1995, str. 36.

¹⁶⁰ Tako, u vreme dešavanja "Bljeska", "na desnoj obali Save nisu zamijećeni nikakvi pokreti koji bi pokazali makar simboličnu spremnost VRS da pomogne; nije djelovalo ni topništvo VRS koje je u dometu imalo hrvatske glavne snage u njihovom nastupu autocestom prema Okučanima" (Ozren Žunec, "Rat u Hrvatskoj 1991-1995", www.ffzg.hr).

¹⁶¹ "Srbija se brani u Kninu", "Svi Srbi u jednoj državi", "Zapadna granica srpstva: Virovitica-Karlovac-Karlobag". "Drina nije granica, već kičma srpstva", itd.

Hercegovine. Kad je i sam to shvatio, Karadžić je vjerojatno morao donijeti odluku od kojeg će dijela zauzetog teritorija odustati, a prostor južnog dijela bosanske Krajine (Kupres-Bosansko Grahovo-Drvar-Bosanski Petrovac-Jajce-Donji Vakuf) činio se najlogičnijim izborom jer je ekonomski nezanimljiv i ima malobrojno stanovništvo, a njegovim prepuštanjem može se spasiti daleko važniji i dragocjeniji prostor sjeverne Krajine s Banjom Lukom.¹⁶²

Ali, ako je Milošević *odustao* od spasavanja države hrvatskih Srba, “otpisao” celokupnu RSK i dobar deo Republike Srpske, zašto su onda izbeglice sa tih teritorija prisilno vraćane na njih. Prisilno vraćati ljude na neku teritoriju koju mislite da napustite izgleda sasvim apsurdno. Da li je Milošević mislio da će izbegličko vojno pojačanje biti efektivno u ponovnom zauzimanju netom izgubljenih teritorija, ili, barem, očuvanju onoga što je od njih preostalo? Da li je slanjem izbeglica želeo da srpskoj javnosti, šokiranoj zbog gubitka teritorija, pokaže da ništa nije “otpisao” i da se još uvek bori (pogotovo zato što je možda već spremao “mirnu reintegraciju” Istočne Slavonije, to jest napuštanje celokupne Republike Srpske Krajine)? Da li je, prosto, strepeo od hiljada naoružanih, očajnih i gnevničkih Krajišnika u Srbiji koji se osećaju izdanim i nemaju više šta da izgube? Da li ništa od ovoga, nešto od ovoga ili sve ovo zajedno?

Na pitanje motivacije Miloševićevog postupka – pored toga što nam pretila opasnost od gubljenja u jalovim raspravama, tako čestim kada je reč o motivaciji nekog individualnog čina - nemoguće je odgovoriti u odsustvu bilo kakvog Miloševićevog iskrenog iskaza u ovom pogledu ili, barem, iskaza nekog verodostojnog svedoka. Ipak, najčešći odgovor koji smo nalazili u konsultovanom materijalu jeste to da je slanjem prinudno mobilisanih, i njihovim eventualnim vojnim uspesima, vladar Srbije želeo da ojača svoje pozicije za neke buduće pregovore sa svetskim silama.¹⁶³ Pored toga što je neodređeno, ovo objašnjenje nas ne zadovoljava ni zato što ne uzima u obzir neke činjenice koje se nikako ne tiču Miloševićevih političkih kalkulacija iz leta 1995. Naime, kao što je to lucidno primetio jedan novinar *Vremena*,

postoji niz elemenata koji navode na zaključak da je ova prisilna mobilizacija dugo i brižljivo planirana i da je mnogo većih razmera nego što je prvobitno izgledalo. Kao prvo, prethodile su joj neke obimne administrativne radnje, kao što je revizija izbegličkog statusa koja je počela još u februaru 1994. Revizijom je rukovodio Komesarijat za izbeglice Srbije, a

¹⁶² Ozren Žunec, “Rat u Hrvatskoj 1991-1995”, www.ffzg.hr

¹⁶³ “Prinudna mobilizacija - pozadina: **Danajski poklon**”, *Vreme*, 3. jul 1995, str. 18.

komesar Bratislava Buba Morina obrazlagala je tu operaciju na sledeći način: 'Pre svega, da bismo ustanovili broj izbeglica... te da bi se izvršila koordinacija sa vladama RS i RSK koje su nam predočile jedan poveći spisak teritorija gde izbeglice mogu da se vrate' ('Vreme', maj 1994). Revizijom je, u stvari, postignuto to da je 90 hiljada ljudi ostalo bez statusa izbeglice. Oni su se pridružili grupi od 70 hiljada ljudi koji, po proceni Komesarijata, borave ilegalno u Srbiji, to jest prema rečima gospođe Morine, 'tumaraju ulicama'. Ovaj posao je dugo trajao i završen je oko mesec dana pre početka mobilizacije. Nedugo potom, vlada Srbije je sa ponosom najavila predlog novog zakona o državljanstvu Srbije. Prema tom predlogu, lica poreklom iz RS i RSK koja su se u Srbiji legalno ili ilegalno nastanila posle 1990. godine neće moći da postanu državljani matične države.¹⁶⁴

Revizija izbegličkog statusa je počela još u februaru 1994, dakle, petnaest meseci pre "Munje", i završena je mesec dana pre nje! To znači da je pre bilo kakvog suštinskog gubitka teritorija pod kontrolom srpskih snaga preko Drine, daleko pre velikog preokreta situacije na frontu, postojala želja zvanične Srbije da se oslobodi (barem dela) izbeglica u Srbiji. Možemo pokazati da je izbeglice Milošević smatrao velikim ekonomskim teretom,¹⁶⁵ da je prema njima osećao čisto političku netrpeljivost (na njih isprojektovan gnev zbog neposlušnosti pojedinih prekodrinskih vođa, recimo),¹⁶⁶ a možemo početi da tragamo i za nekim sasvim drugim – možda smešno ličnim – razlogom Miloševićeve želje: razlog želje, mada je osvetljava, ne menja njenu činjenicu. Miloševićeva želja je postojala daleko pre početka srpskih ratnih nevolja.

Praktično, to znači da je zahtev prekodrinskih Srba za sprovođenjem mobilizacije naišao na više nego povoljan prijem od strane zvanične Srbije, koja je, možemo to pretpostaviti, samo tragala za povoljnim izgovorom. Zahtev je, drugim rečima, Miloševiću pružio sanjanu priliku da se oslobodi neželjenih ljudi. Tako se prisilna mobilizacija iz 1995. razumeva u složaju, vremenskoj koincidenciji dve želje: Miloševićeve hronične želje da se "reši" izbeglica i kontingentne želje prekodrinskih vlasti da ih se "domognu". "Oni" su ih hteli, a "on" nije.

¹⁶⁴ "Nastavak lova na nepoželjne Srbe: **Danak u krvi**", *Vreme*, 26. jun 1995, str. 13.

¹⁶⁵ Pogledati Miloševićeve izjave o izbeglicama citirane u prilogu Vladimira Jovića.

¹⁶⁶ Pamte se Miloševićeve izjave, date pojedinim američkim zvaničnicima, da je najveći deo izbeglica "opasan prokaradžićevski element", u: Filip Švarn, "Izbeglice na tapetu: **Prognanici kao 'fašisti'**", *AIM*, 20. februar 1997, www.aimpress.ch

Ono što se, pak, ovim ne objašnjava jeste *način* – sasvim nepotreban! - na koji je sa ovim ljudima postupano. Mislimo da on, jednostavno, odražava ličnu jednačinu Miloševićevog sistema – ravnodušnost prema vrednosti ljudskog života i dostojanstva, prezir prema zakonu i zakonitosti, i oslanjanje na sumnjive “izvođače radova”: amoralne, brutalne, kriminalne strukture prikrivene i pokrivene patriotskim diskursom. Mobilizacija u *takvoj* Srbiji nije ni mogla drugačije da izgleda.

LITERATURA

Artman, Florans: Milošević – dijagonala lauffera, Den Graf, Beograd, 2001.

Blagojević, Marina: “Demografska slika Srbije 90-tih: dihotomija i stagnacija”, u: Silvano Bolčić (ed.), Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedestih, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2002.

Gaćeša, Ljubica i Milanković, Jasna: Nivo i tendencije mortaliteta prema starosti i polu u SR Jugoslaviji 1950-1998, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 2000.

Dinkić, Mlađan: Ekonomija destrukcije, Stubovi kulture, Beograd, 2000.

Dragaš, Nikola i Nikolić, Miodrag: Potrošačka korpa 1987-2000, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 2001.

Kedžić, Ljubomir: Hiperinflacija i statistika, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1997.

Milić, Anđelka: “Social disintegration and families under stress: Serbia 1991-1995”, Sociologija, vol XXXXVII, No.4, Beograd, oktobar-decembar 1995.

Pod lupom: kršenje ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije 1991-95, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 1997, str. 246.

Popis izbeglica i drugih ratom ugroženih lica u Saveznoj republici Jugoslaviji, UNHCR, Komesarijat za izbeglice Republike Srbije i Komitet za raseljena lica Republike Crne Gore, Beograd, 1996.

Popis 1991, CD, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1997.

Statistički godišnjak Jugoslavije, Savezni zavod za statistiku, Beograd (izdanja za 1993, 1997, 1998. i 2001. godinu).

The Military Balance, Institute for Strategic Studies, London (izdanja za 1992/3, 1993/4, 1994/5 i 1995/6).

Vasić, Miloš i Švarn, Filip: “Srpske paravojne formacije: 1990-2000 – Zadah zločina”, U trouglu državne sile, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2001